

'מרד העלייה' – תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-לגאלית*

יצחק אבנרי

מבוא

'מרד העלייה' היה שם התכנית הנרעזת לעלייה בלתי-לגאלית של רבבות בני-נוער מכל ארצות תבל לארץ-ישראל. דוד בן-גוריון שטח את תכניתו ב-11 בדצמבר 1938 בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים. באוזני חברי ההנהלה המופתעים, הסביר בן-גוריון את הצעתו ופירט את הסיבות שהביאוהו לשנות את עמדתו, ממתנגד לדרך זו של עלייה לתומך בה. במשך עשרת החודשים לאחר מכן, עד לפרוץ מלחמת-העולם השנייה, פיתח בן-גוריון את תכניתו החדשה וניסה, בעקשנות האופיינית לו, לרכוש לה אוהדים; זאת חרף התנגדותם של אישים שונים בהנהלת הסוכנות היהודית, בהנהגת היישוב ואף בקרב הפעילים בארגון העלייה הבלתי-לגאלית, שלכאורה היו צריכים לשמוח על המיפנה שחל ביחסו ולתמוך בתכניתו. כמאמרי זה אנסה לבחון את מהות 'מרד העלייה', את הסיבות שהביאו למהפך בעמדתו ובתפיסתו של בן-גוריון דווקא באותה עת, ואת העמדות השונות שנקטו אישים, גורמים פעילים ומפלגות כלפי תכניתו.

בן-גוריון מתנגד לעלייה בלתי-לגאלית

התבטאות ראשונה של בן-גוריון בתקופת השלטון הבריטי בארץ-ישראל בנושא העלייה לארץ היתה בתחילת 1920, מיד לאחר נפילתם של יוסף טרומפלדור וחבריו בהגנה על תל-חי. הוא סבר, כי יש לצאת למאבק תקיף נגד איסור הכניסה לארץ, ולהפנות את 'כל המרץ הלאומי וכל השפעת העם העברי... ברגע זה, בכיוון זה, הכנסה מיידית של אלפי צעירים לארץ'.¹ נראה, שאין לראות כמשפט זה קריאה לעלייה בדרכים לא-חוקיות, כפי שעשה ברל בצנלסון באותה עת,² אלא קריאה נוספת לצעירים יהודים לעלות ארצה; שכן עד לשלהי 1938 נמנה בן-גוריון עם המתנגדים החריפים ביותר לעלייה הבלתי-לגאלית. התנגדות זו נבעה בעיקרה מזהירותו שלא לפגוע במערכת היחסים עם ממשלת בריטניה, מהערכתו כי עלייה כזו לא תצליח לפרוץ

* גירסה אנגלית של המאמר רואה אור בספר המוקדש לשנת היובל להולדת דוד בן-גוריון, בהוצאת יד יצחק בן-צבי. מאמר זה לא יעסוק בעלייה הבלתי-לגאלית הרבידיוניסטית, גם לא כזו הפרשית.

1 מכתב דוד בן-גוריון, בשם התנועה הסוציאליסטית של פועלי ארץ-ישראל, הוועד הפועל, 'אחדות העבודה', אל שלמה קפלנסקי (ברלין), מיום 7 במארס 1920, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל (להלן: אמ"ע), פ/9, ב. כל ההדגשות במאמר זה מופיעות במקור.

2 ראה ב' צנלסון, אגרות, תרע"ט-תרפ"ב, תל-אביב תשל"ל, מכתב 39, עמ' 94; מכתב 108, עמ' 245-246; מכתב 154, עמ' 330; מכתב 159, עמ' 338; ב' צנלסון, כתבים, א, תל-אביב תש"ה, עמ' 214-215.

שערים ולא יהיה בה כדי לשנות את ממדי העלייה לארץ, ומחששו שמא תביא עלייה כזו להגדלת ממדי האבטלה, זמן קצר בלבד אחרי שהמשק החל להתאושש מן המשבר הכלכלי והאבטלה הגדולה שהיתה בארץ בשנים 1927-1928.

עם זאת, הוא 'הסכים' בכמה מקרים לנצל כדיעבד את האפשרויות של העלייה הבלתי-לגאלית. כך, למשל, היה בפרשת 'התיירים'. באביב 1932 הגיעו ארצה אלפי תיירים לחגיגות ה'עדר-דלא-ידע', פתיחת יריד המזרח ומשחקי ה'מכביה' הראשונה. כ-5,000 מהם נשארו בארץ ללא רשות, גם לאחר שפג תוקף אשרת התייר שלהם. באוגוסט 1932 ביקר בן-גוריון, המזכיר הכללי של הוועד הפועל של ההסתדרות, בוורשה. כשנשאל על-ידי חברים מה צריכה להיות עמדתם בעניין ה'תיירות', ענה להם:

שהענין בכללו צריך להתכרר בארץ מבחינה פוליטית. 'תיירות' כזו לא תסודר בלי רשיון הממשלה וזו תדע על הישארות התיירים בארץ, אם תרשה זו – מוטב שתרשה עלייה לגאלית, אם לא תרשה, יש בידה לאסור גם תיירות והטוריסטה האמיתית שאנו מעונינים בה תסכול, גם החלון יסבול מסידור עלייה כזה. אבל לעת עתה היות שהשיירות האלה הן עובדה, אין כל יסוד שגם אנו לא נשתמש בהזדמנות להעלות את חברינו.³

בן-גוריון העדיף אפוא את העלייה הלגאלית ואת המאבק להגדלת ממדיה; מה גם, שהעלייה הלגאלית היתה נתונה לפיקוחה של הסוכנות היהודית, ואילו על העלייה הבלתי-לגאלית ספק אם היה אפשר להטיל פיקוח כזה.

חברי התנועות החלוציות, ובמיוחד אלה ששהו כבר שנים אחדות בקיבוצי ההכשרה באירופה, לחצו לעלות ארצה; ומאחר שמספרם של רשיונות העלייה שניתנו לחלוצים היה מועט, ולא סיפק את הביקוש, החלו הם להסתגן ארצה ב'כל הדרכים', אם כיחידים ואם בקבוצות קטנות.

האנונייה 'ולוס'

באביב 1934, כשהחלו אנשי תנועת 'החלוץ' באירופה לרקום תכניות להעלאת קבוצות גדולות של מעפילים באוניות, ביקשו ברל צנלסון ויצחק טבנקין לשתף בעניין את בן-גוריון, שהיה באותה עת חבר הנהלת הסוכנות היהודית, בנוסף להיותו מזכיר הסתדרות העובדים. ברל נפגש עם בן-גוריון כ-13 באפריל 1934 ודיבר עמו 'על עלייה בכל התנאים'.⁴ כ-22 באפריל נפגשו שנית, והפעם יחד עם יצחק טבנקין. השלושה שנחתו על תנועת 'החלוץ' ועל בעיית העלייה. אולם לבן-גוריון היתה חשובה אותה עת: 'הגברת הקואופרציה והידידות עם ממשלת המנדט', השקפה לה נתן ביטוי בשיבת הוועד הפועל הציוני באותם ימים.⁵

ברל צנלסון היה שותף מלא לדיונים שקדמו להכאת 'ולוס' – ספינת המעפילים הראשונה שאורגנה על-ידי תנועת 'החלוץ' – וגם נוכח בעת הורדת 350 המעפילים בחוף כפר-ריתקין כ-31 ביולי 1934. בן-גוריון, שהסתייג מדרך עלייה זו ולא רצה להיות שותף לביצועה, התבצר עוד יותר בעמדתו המסויגת. תימוכין לה מצא בכשלונה של 'ולוס' ב' באוקטובר 1934, והמשבר הכספי החמור שפקד את תנועת 'החלוץ' בעקבות אותו כשלון.

3 אמ"ע, 101/32, ג; יומן רוד בן-גוריון, 26 באוגוסט 1932. מד"ג [להלן: יומן בן-גוריון].

4 עובון ברל צנלסון, קופסה 5, יומן כ"ס חרצ"ד, אמ"ע.

5 אצ"מ, פרוטוקול הוועד הפועל הציוני, ניסן חרצ"ד, עמ' 134.

ספינת המעפילים 'גלוס', בשהותה בנמל סלונקי - רישום מתוך יומנו של אליקום (פנידה) שפע

בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה בפברואר 1936, דיבר בן-גוריון, יושב-ראש ההנהלה הציונית, על עניין הגאליזאציה לעולים שהסתגנו ארצה מאז שנת 1931 כעל הונגרות בין ענייני הפרט - העולים הבלתי-גאליים המצויים בארץ - וענייני הכלל - היהודים בחוץ-לארץ המחכים לתורם לעלייה ארצה. הוא סבר, שהנהלת הסוכנות היהודית צריכה לדרוש את טובת הכלל, וכי אין להקציב רשיונות לעולים הבלתי-גאליים המצויים כבר בארץ; אסור לשחרר את הממשלה מהדאגה הזאת, היא ניכחה מהשריולים [מכסות-עלייה] בתור קנס כער הבלתי-גאליים יותר מ-6000 רשיונות, ואין זה נכון מצידה גם לנכות את הרשיונות וגם למנוע את אישורם.⁶ בן-גוריון סבר, כי עדיין לא מוצו כל האפשרויות, ולא נעשו כל המאמצים; העניין טרם הובא לפני הממשלה בלונדון וכפני ועדת המנדטים של חבר הלאומים. לא הופעלו מספיק לחצים על השלטונות וגם לא הופעלו כל הגורמים הציבוריים.

כאשר פרצו מאורעות 1936, לחצו הערבים על השלטונות להפסיק עלייתם של יהודים ארצה, אך אלו לא נענו לדרישה זו. הוקמה ועדת חקירה ממלכתית (ועדת פיל) לבדוק את הגורמים לפרוץ המאורעות. בין השאר בדקו חברי הוועדה את שאלת העלייה לארץ בכללותה, תוך הקדשת תשומת-לב רבה ומיוחדת לבעיית העלייה הבלתי-גאליית.

בעת שמשוה שרתוק מסר את עדותו בפני הוועדה, בסוף נובמבר 1936, לחצו עליו חבריה

6 אצ"מ, פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 2 בפברואר 1936. ראה גם שם, 8 במארס 1936. בן-גוריון בהיר טיעונו זה באומרו: 'אם נסכים לתת להם מהרשיונות שלנו, הרי יהיה בזה משום ניכוי שני סרטיפיקטים, על חשבון איש אחד. על ידי ניכוי מהשריול בתור קנס ועל ידי הרצאת רשיונות מהמכסה שלנו למעשה. יחד עם זה, עלינו גם לדרוש את ביטול גזירת מילס ולשמור לעצמנו רשות למתן רשיונות עליה לבלתי-גאליים, כראות עינינו. אריק מילס, מנהל מחלקת ההגירה הממשלתית, אסר באביב 1935 על הסוכנות היהודית להפריש רשיונות-עלייה ל'תיירים' שנסארו בארץ שלא כחוק.'

בשאלה מה היא מידת העזרה שהגישו היישוב היהודי והסוכנות היהודית לשלטונות במלחמה נגד העלייה הבלתי-לגאלית, ועד כמה סייעו הם, אם בכלל, בגילוי ובהסגרת עולים בלתי-לגאליים, שהצליחו להיכנס ארצה בהסתר. שרתוק שהופתע מהשאלה ומחריפות טענות חברי הוועדה, שאמרו כי על הסוכנות היהודית לעזור בשמירה על החוק, ניסה להסביר את הצד המוסרי והמצפוני של הכעיה; אולם הוא לא היה שלם לחלוטין עם תשובותיו, וכו כיום הועלה העניין בפני הנהלת הסוכנות היהודית. בן-גוריון טען, שיש להסביר לוועדה 'מדוע אנו מעוניינים כל כך בחיזוק משטר חוקי ושמירת החק... כן עלינו לעמוד על הנימוקים שלנו נגד עליה בלתי לגאלית, כי יש בה עושיק העולה ומסתר בנפשות'. אולם יחד עם זאת, סבר בן-גוריון, יש להסביר כי 'יהודי יעשה הכל כדי לעלות לארץ-ישראל, אם אפילו משמעות הדבר הפרת החק... עלינו גם להגיד שעם כל דאגתנו לשמירת החק, ברור לנו שאם חוקקו חוקים שלא יאפשרו ליהודים לעלות לארץ, יפרו היהודים את החק הזה'.⁷ מן הסיפא של דבריו אפשר ללמוד, כי עמדתו הנחרצת של בן-גוריון נגד העלייה הבלתי-לגאלית לא היתה חד-משמעית ולעתים היתה תלויה גם בנסיבות המדיניות.

פרשת 'פוטיידון'

כשנתיים לאחר-מכן בן-גוריון התנגד עדיין בחריפות לעלייה הבלתי-לגאלית. הדבר בא לידי ביטוי ביחסו לנסיגות המחודשים של תנועת 'החלוץ' לארגן בסתיו 1937, אוניית מעפילים וזאת לאחר הפסקה של שלוש שנים שחלה בעקבות הכשלות של 'ולוס' ב' וההפסד הכספי הכבד שבא בעקבותיו.

היו אלה ימי התחדשות הפעילות של המרד הערבי, במהלך מאורעות 1934-1936. ימים בהם היה שיתוף-פעולה הדוק ביותר בין הסוכנות היהודית והיישוב היהודי (מלבד הרכיזיוניסטים) עם השלטונות הבריטיים במאבקם כנגד הכנופיות הערביות. רבים קיוו, ובן-גוריון ביניהם, כי בעקבות הדין-וחשבון של ועדת פיל תתגשם תכנית החלוקה, ותוך זמן קצר ביותר תקום בארץ-ישראל מדינה יהודית. מחייבי החלוקה האמינו, כי השלטונות הבריטיים יבצעו את החלוקה, כיוון שיראו בה פתרון מעשי לבעיות שנוצרו עקב המצב הפוליטי המערער שנתהווה בארץ. בן-גוריון סבר, כי הבריטים לא יוותרו על זכותם שלוש על העלייה היהודית; לכן אם השלטונות מתכוננים עתה לעשות דבר שהוא, לדעתו, ללא כל ספק לטובת היהודים, הרי יש לברך על כך ואין לעורר את רוגזם ולהכביד על הסיכויים המדיניים. שיקול זה הביא את תומכי החלוקה למסקנה, שיש להתנגד לעלייה הבלתי-לגאלית באורח נמרץ ומוחלט.⁸

יש לציין, שהיו נימוקים נוספים כנגד העלייה הבלתי-לגאלית, כגון החשש מהסתבכות עם מבריחים, רמאים ופושעים, שקשה היה להימנע ממגע ומשיתוף-פעולה עמם בפעולות כאלה. גם מחיר הנסיעה הגבוה (15 ליש"ט לאיש בעלייה הבלתי-לגאלית לעומת 3-4 ליש"ט שעלתה אז נסיעה ארצה באוניית-נוסעים רגילה) הרתיע את פעילי העלייה הבלתי-לגאלית. דומה היה, כי אין הצדקה למאמץ ולסיכון שבארגון ההעפלה, כל עוד דרך העלייה הלגאלית נשארה עקרונית

7 שם, 30 בנובמבר 1936.

8 ספר תולדות ההגנה, ב, חלק שני, תל-אביב 1964, עמ' 1038, 1039 [להלן: ספר ההגנה].

פתוחה, וכל עוד היתה תקווה לעלייה חוקית גדולה אל המדינה היהודית העומדת לקום. כשאורגנה קבוצת מעפילים ונחכרה הספינה 'פוסידון', נסע זאב שינד, שליח 'הקיבוץ המאוחד', לקיבוצי ההכשרה כפולין (המכונה כמברקים בשם דני), ארצה, כדי להסדיר ולארגן את ההורדה לחוף, באופן בלתי לגאלי. עם הגיעו החליט שינד לקיים פגישות אחרות, כדי לקבל הסכמה עקרונית להפלגה המתוכננת. הוא נפגש עם שאול מאירוב (אביגור), חבר מרכז 'ההגנה', שהבין את הצורך בחידוש מידי של פעולות ההעפלה. שינד נפגש גם עם ישראל גלילי וברל רפטור, שהציעו לו להיפגש עם בן-גוריון ואלהיה גולומב ולהכניסם בסוד העניינים.

מאירוב, גלילי, יהודה אידלסון (כרייהודה) ושינד נפגשו עם בן-גוריון ב-15 בנובמבר 1937. שינד הדגיש בפגישה את הצורך הדחוף בחידוש העלייה הבלתי-לגאלית, כתנאי הכרחי להצלת תנועת 'החלוץ' מהמשבר הפוקד אותה. דעתו היתה, כי רק באופן זה יוכלו חברים המחכים כבר שנים בהכשרות בתוך-לארץ לעלות ארצה בהקדם.

בן-גוריון פתח בוויכוח עם שינד וניסה להוכיח לו עד כמה עלולה ההעפלה להזיק למדיניות הציונית ולעלייה החוקית. כאשר העיר גלילי כי הפעולה נמצאת בעיצומה, ושינד גילה כי הספינה כבר נרכשה והאנשים מוכנים להפלגה, נותר בן-גוריון ממקומו בזעם ודרש לדעת איזה מוסד החליט על הפעולה ומתי והיכן נתקבלה ההחלטה. הוא התפרץ גם נגד שינד בקוראו: 'אני תובע אותך לדין חברים... לא יעשו אצלנו מעשים על דעת יחידים, התנועה תחליט אם היתה לך הרשות לעשות זאת ואם לאו'.

אורחיו של בן-גוריון פנו ללכת. כעת רדתם כמדוגות ביתו השיגם בן-גוריון וקרא לעומתם: אותו לילה שהם יגיעו לחופי הארץ תבואו ותעירו אותי משנתי, ואני הולך ראשון לעזרה לכם, שעה שיהודי מגיע לחוף הארץ כשר הוא בעיני וכמהו כיהודי שהגיע בעלייה רגילה, מי שִׁצָא יָצָא, אולם להבא – לא. רוצים אתם כירור, נברר ונחליט על כך, לא יִעֲשׂוּ דברים כאלה בלי החלטה?'

למחרת נשלח מברק מתל-אביב המודיע על תוצאות הפגישה עם בן-גוריון: 'הזקן מתנגד ומצטער, איסור אין. אנו עושים הכל'. מורשה ענו: 'אין לעכב החווה, הכל מוכן בשני המקומות'.⁹ הפעילים בארגון העלייה הבלתי-לגאלית הצליחו לשכנע את אנצו סירני, ששהה אותה עת בשליחות בצרפת, להירתם לשבועות אחדים בעול גיוס הכספים. אידלסון, ששמע על כך, כתב לסירני ופירט את עמדות המנהיגים המוסדות:

לא נוכל להמציא לך מכתב לא מבי"ג [מבן-גוריון] ולא ממוסד מתאים. יש בינינו ויכוח והם בעצם מתנגדים לפעולה זו; אין החלטת שום מוסד על איסור הפעולה, ולפי המסורת הקודמת, חוסר איסור מצד מוסד מוסמך, אומרת חופש פעולה, רשות לעשות, אולם האנשים אם כי כמוכן לגמרי לא כולם, אומרים שדעתם שלילית ומכתב לא יתנו. ב.ג. [בן-גוריון] ואלהיה [גולומב] ומשה [שרתוק] נגד. שאול [מאירוב], דב [הוז] וברל [כצנלסון] בעד. אנו בעד. על כל פנים העבודה נעשית על אחריותה של פולין. אנו

9 על קורות אוחו לילה, הפגישות, הוויכוחים וההחלטות ראה: דני (זאב שינד), 'תבלי התחלה', מ' בסוק (עורך), ספר המעפילים, תרצ"ד-הש"ו, ירושלים תש"ו, עמ' 37 [להלן: ספר המעפילים]. ראה גם: ברכה תבס, פורצי השערים, תל-אביב תשי"ו, עמ' 44, 45; בראגינסקי, עם חוחר אל תוף, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 67 [להלן: בראגינסקי]; ספר ההגנה ב, חלק שני, עמ' 1039; א' אברהמי, כטרם יוד המסך. למרחב, 15 באפריל 1964.

10 אח"ה, תיקי אוניות המעפילים.

החלטנו לעזור בכל ונקווה שהעבודה תסתרר, לפחות התחלתה. לפי זה עליך לקבוע את מעשיך.¹¹

כעת דיון שנערך כשנה וחצי לאחר-מכן במועצה הי"ג של מפא"י, סיפר בן-גוריון: 'אני הייתי נגד זה [פרשת 'פוסידון']. אני מתבייש ואיני מתחרט. אז הייתי נגד עלייה ב' כי זה הורס את העלייה ברשות'.¹²

המופנה בעמדת בן-גוריון

עד ספטמבר 1938 קיווה עדיין בן-גוריון כי ממשלת בריטניה תבצע את תכנית החלוקה בהתאם להמלצת ועדת פיל, וכי מדינה יהודית תקום בקרוב בארץ-ישראל.¹³ לכן גם ראה צורך להמשיך ולשמור על יחסים תקינים עם השלטונות, בהתאם לקו שעליו הודיע ככינוס היישובי שהתקיים ב-3 באוגוסט 1938: 'לנו דרושה עלייה, ולשם העלייה דרושה עזרת האנגלים'.¹⁴

היסוסי בן-גוריון

ב-19 בספטמבר 1938 התארח שר המושבות החדש, מלקלום מקדונלד, בביתו של חיים וייצמן ונפגש עמו ועם בן-גוריון. בעקבות השיחה הממושכת שניהלו השלושה באותו לילה הגיע בן-גוריון למסקנה, כי הממשלה 'החליטה להסגיר אותנו לערבים, לא מדינה ולא עליה'.¹⁵ דעתו היתה, כי בריטניה החלה נוקטת מדיניות 'ריאליסטית כהיטלר ומוסוליני... ואנו קורבנות המפנה הזה'.¹⁶ הוא אף החל תושש, כי ייתכן שלא תהא ברירה אלא להשתמש בעתיד ככוח:

הכוח הממשי העיקרי יש לנו בארץ, ולדעתי – אין דעה זו חדשה איתי – יתכן שנצטרך בארץ להשתמש במעט הכוח שישנו בידינו. השעה לכך טרם הגיעה, משני טעמים: 1. עדיין אין אנו עומדים לפני הרגע המכריע. 2. בשעה זו עלינו להגביר כוחות במשטרה, בצבא, בעלייה, עד כמה שאפשר. תגבורת כוחנו בארץ, היא תפקיד השעה ולא שימוש בכוח ולכן לפי שעה מרכז פעולתנו היא לונדון.

למרות הערכת המרה של מצב העניינים... שגורלה של הציונות המדינית קשור עם אנגליה, אני רואה סיטואציה שבה אולי נלחם באנגליה – מלחמה פוליטית, ואולי גם אחרת – אבל המכוון של המלחמה יהיה מוכרח להיות לרכוש את עזרת אנגליה, אני רואה כל סיכוי אחר ודרך אחרת.¹⁷

11 מכתב יהודה אידלסון אל אנצו סירני מיום 25 בנובמבר 1937, ארכיון הקיבוץ המאוחד, יד טכנקין, אפעל.

12 אמ"ע, פרוטוקול המועצה הי"ג של מפא"י, 16 באפריל 1939.

13 ב-19 בספטמבר הכין בן-גוריון, לפי בקשת וייצמן, ראשי-פרקים לקראת הפגישה עם שר המושבות, מלקלום מקדונלד, וכלל בה את עניין החלוקה והעלייה. ראה יומן בן-גוריון, 19 בספטמבר 1938.

14 ד' בן-גוריון, במערכה, א, תל-אביב חש"ו, עמ' 76 [להלן: בן-גוריון, במערכה].

15 ד' בן-גוריון, מכתבים אל פולה ואל הילדים, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 231 [להלן: בן-גוריון, מכתבים אל פולה]. המכתב נשלח ב-20 בספטמבר 1938, ומצויים בו פרטים מלאים על אותה פגישה והערכות המצב של בן-גוריון בעקבותיה. ראה גם: מ' אביזרה, הציונות הלוחמת, ירושלים 1985, עמ' 10, והערות 3, 4.

16 בן-גוריון, מכתבים אל פולה, עמ' 232.

17 שם, עמ' 234.

וייצמן לא קיבל אותו לילה את הערכתו הפסימית של בן-גוריון ואף חלק עליה,¹⁸ אך שינה את דעתו במהרה ואף הודיע ב-21 בספטמבר 1938 'כי לא ישתתף יותר בשום שיחה עם מקדונלד, אשר הינו לדבריו רמאי ובוגד, הרוצה לחסל את הכית הלאומי במתק שפתיים... ובכלל אין לו מה לעשות עכשיו עם הממשלה ועם אנגליה, מה שעשו לצ'כים יעשו לנו'.¹⁹

בעקבות כניעת צ'מברלין להיטלר וחתמת הסכם מינכן ב-29 בספטמבר 1938, שפירושו היה הפקרת צ'כוסלובקיה, התגבר עוד יותר החשש אצל וייצמן ובן-גוריון, כי ממשלת בריטניה תבגוד גם בעם היהודי ולא תגשים את חכנית החלוקה.²⁰ בן-גוריון צפה תקופה קשה ביותר לעם ישראל ולתנועה הציונית. הוא חשש לא רק לרעיון החלוקה והקמתה של מדינה יהודית, אלא גם לעלייה עצמה; כי 'המסיבות... משחנות לרעתנו, וטוב שלא נשגה באשליות אלא נתכונן ליום רע... לא מדינה יהודית, פירושה לא עלייה יהודית'.²¹ לרעתו, יהודי ארץ-ישראל לא יחזרו על המשגה של הצ'כים, אלא – כך העריך – יילחמו כנגד עזיבת המנדט ומסירת הארץ לערבים.²²

בחחילת 1938 בן-גוריון לא האמין עדיין, שאפשר יהיה להכריח בכוח את ממשלת בריטניה 'שחיתן לנו עליה יותר גדולה'. הוא גם לא האמין, שזוכל בעצמנו בלי ידיעת הממשלה וכלי רשינה, לסדר עליה גדולה. ואמנם נסיון עשרת החודשים הראשונים של שנת 1938 היה מאכזב ביותר: פעילי 'הקיבוץ המאוחד' וה'חלוץ' הביאו בסך הכל ארבע ספינות קטנות, ועליהן 415 מעפילים בלבד. לדעת בן-גוריון, הסכנה הגדולה ביותר היתה 'לא ביטול המדינה היהודית בחלק מן הארץ, אלא המשכת המנדט וקיצוץ העלייה', שהוא גם הצעד הקל ביותר שיכולה הממשלה לנקוט 'והרע ביותר בשבילנו'.²³

'מורד העלייה'

הסתלקותה של בריטניה מתכנית החלוקה בעקבות ועדת וודהד והפוגרום בגרמניה ואוסטריה ב-9-10 בנובמבר 1938 ('ליל הבדולח') העמידו את העם היהודי והתנועה הציונית בפני מצב חדש: מחד גיסא, החרפה קיצונית של בעיית הפליטים היהודים באירופה עד כדי סכנה פיסית לעצם הקיום היהודי שם; מאידך גיסא, האיום שהעלייה תיפסק והיישוב היהודי בארץ יישאר לעולם מיעוט במדינה שהרוב בה הוא ערבי. מצב זה, שלא היה דומה לו בתומרתו בעבר, הביא את בן-גוריון למחשבה, כי יש צורך לקיים עכשיו 'תנופה אחרת, טמפו אחר, מאמצים אחרים, ודרכי מלחמה ופעולה חדשים'.²⁴ היה זה גם ביטוי לאכזבה המוחלטת מהפניית העורף של בריטניה לעם

18 שם, עמ' 231.

19 יומן בן-גוריון, 21 בספטמבר 1938.

20 מכתב ברל כצנלסון (ששהה בלונדון) אל אליהו גולומב ושאל מאירוב מיום 28 בספטמבר 1938, אמ"ע, תיק ג': 'הממשלה מאמינה ביכולת לרמות אותנו לכלי סוף... מה שמתרחש סביבנו הוא נורא יותר ממה שחשבו הפסימיסטים שבנו, גם חיים וגם בן גוריון שבו כהכרה שהחלוקה איז דרוּפד [נפלה]'.
21 מכתב בן-גוריון אל ההנהלה הציונית בירושלים מיום 3 באוקטובר 1938, אצ"מ, S25/1492.

22 אצ"מ, S25/1494; יומן בן-גוריון, 11 באוקטובר 1938.

23 מכתב בן-גוריון אל ילדיו מיום 7 באוקטובר 1938, בן-גוריון, מכתבים אל פולה, עמ' 252.

24 בן-גוריון, במערכה, ב, עמ' 80-89, ובמיוחד עמ' 86 (דברי בן-גוריון בכינוס 'ישובי של הוועד הלאומי ב-12 בדצמבר 1938). ראה גם ספר המעפילים, עמ' 61.

עולים בלתי-לגאליים בדרכם לחוף, 1939

היהודי, זאת בדיוק בשעה שכה היו זקוקים לארגן פעולות-הצלה המוניות ומיידיות ליהודי אירופה ובייחוד ליהודי גרמניה ואוסטריה.

משנסוגה בריטניה מתכנית החלוקה, נפלה גם האפשרות לפתור את בעיית הפליטים על-ידי הקמת מדינה יהודית כחלק מארץ-ישראל. יתר-על-כן, לאור המצב החדש שהשתרר בגרמניה, הדגיש בן-גוריון, כי דווקא בשאלת העלייה היהודית לארץ-ישראל לא תוכל התנועה הציונית להתפשר. כך חברו שיקולים מדיניים ונימוקי הצלה במסע שפתח בו בן-גוריון להגשמת תכניתו בדבר עלייה בלתי-לגאלית המונית.

בתחילת דצמבר חזר בן-גוריון ארצה מלונדון, לאחר שהייה ממושכת שם. כ-10 בדצמבר 1938, ערב ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, הוא העלה על הכתב את מחשבותיו ותכניותיו, אותן התכוון להציג בפני חברי ההנהלה ביום המחרת: לדעתו, יש לעשות עתה

מעשה רב ונועז... מרד העלייה, הכרזת מלחמה כאנגליה לא ברזבים ובפצצות, לא בטירור ורציחות כערכים, אלא בארגון פנימי של עלייה המונית לארץ, של הסעת אלפי פליטים למרות איסוריה של הממשלה — לחופי איי, מעשה שיקשור שוב את שאלת הפליטים עם איי.²⁵

25 יומן בן-גוריון, 10 בדצמבר 1938.

בן-גוריון ידע, כי לשם ביצוע הפעולה יש הכרח בהכנות מוקדמות ובהיקף גדול: יש צורך לרכוש אוניות, לקשור קשרים עם מכריחים, להקים רשתות-הכרחה בארצות אירופה, לארגן את הסעת העולים, ולהכין את היישוב היהודי בארץ לקליטתם. בן-גוריון היה מוכן להביא ארצה בגלוי ובסתר אלפי צעירים ולהעמיד את אנגליה בפני הכרח לירות בפליטים או להחזירם, דבר אשר ירעיש את העולם כולו ויקומם את המצפון האנגלי גם כחך אנגליה.²⁶

עוד כחודשיים לפני שיחות 'השולחן העגול' שתכננו השלטונות בלונדון, חשב בן-גוריון כי לאחר כשלושן הצפוי יש לכנס כינוס יהודי עולמי באמריקה ולהכריז בו, ש'ארץ ישראל היא ארצנו' ושהעם היהודי 'ארגן שיבה המונית לארצנו'. הכינוס יבחר 'בוועד להצלת העם והמולדת' ויאסוף את האמצעים הכספיים הדרושים לפעולות המתוכננות. הנהלת הסוכנות היהודית תתפטר ותודיע על ניתוק הקואופרציה הפוליטית עם בריטניה. הכרזה דומה תצא גם מ'כנסת ישראל', ו'בארץ יאורגן מרי אזרחי פסיבי. שום פגיעה בממשלה לא תורשה, אך שום קשר איתה לא יקיים, אלא בכפייה. העיריות והמושבות לא יבואו בדברים עם הממשלה, אלא מתוך אונס'. כמרכז 'נתכונן לכיבוש חיפה בכח, ומחיפה נכריז על הקמת מדינה יהודית'.²⁷

בן-גוריון חשב, כי יש לבוא לשיחות בלונדון בתביעות מיריבות, כשמנהיגי התנועה הציונית מצויים בתכנית הנזכרת, על כל מרכיביה. דעתו היתה, כי מייד לאחר גמר השיחות והכרזת המדיניות הבריטית החדשה, 'צריך להפתח הכינוס באמריקה, והסעת המוני פליטים לארץ צריכה להתחיל בגלוי ובכל הכח והאמצעים של העם היהודי... אם נקיים תכנית זו ויהיה לנו כח להמשיך במרד העלייה... תוכרח אנגליה להכנע; זאת, אם נדע להמשיך במלחמתנו באותה העקשנות שגילו הערבים'.²⁸

למחרת, בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית סקר בן-גוריון את המצב המדיני באוטן מקיף ומעמיק. לדעתו, בריטניה מעוניינת להבטיח בכל מחיר את ידידותם של הערבים בארץ-ישראל ובארצות השכנות, כדי לקנות 'שקט' מן הערבים במקרה שתפרוץ מלחמה עם גרמניה, ואפילו יהא הדבר על חשבון העם היהודי.²⁹ 'מרד העלייה' נועד לתת את התשובה לכך:

זו תהיה מלחמתנו הפוליטית על מולדתנו... כל פעולה אחרת לא תצליח... כי יותר מדי חזק הלחץ מצד הערבים. רק לחץ עליה מורדת יכריע [לדעתו] כנגד הלחץ הערבי... מרד עליה שיאורגן בגלוי על ידי כל העם היהודי.³⁰

בישיבה זו השתתף גם אליהו דובקין. לדעתו בעניינים מדיניים אמנם לא ייחסו משקל מיוחד, אך הוא היה קרוב יותר מכל חבר הנהלה אחר לבעיות ומצוקות 'החלרן' במזרח-אירופה. דובקין התנגד להצעתו של בן-גוריון, שאוניות המעפילים יגיעו בגלוי, לאור היום, וישמשו כהפגנה פומבית נגד הממשלה הבריטית. הוא ראה את העלייה הבלתי-לגאלית לא כאמצעי פוליטי, כפי

26 שם, שם.

27 שם, שם. בישיבת מרכז מפא"י שנערכה ב-15 בדצמבר 1938. הסביר בן-גוריון מדוע יש לכבוש את חיפה אליה עבר, לדעתו, מרכז הכובד השלטוני של בריטניה, לא רק של ארץ-ישראל, אלא של האזור כולו – מעירק ועד מצרים. כמרכז הוא לא הוציא מכלל אפשרות שיהא אולי צורך למרוד נגד בריטניה ולכבוש לא רק את חיפה, אלא אף להקים מדינה יהודית בחלק מן הארץ.

28 ראה לעיל, הערה 25.

29 פרטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות מיום 11 בדצמבר 1938, אצ"מ. וראה גם: יהודה באואר, דיפלומטיה ומתחרת, מרתביה 1966, עמ' 15, 24-26.

30 פרטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות מיום 11 בדצמבר 1938, אצ"מ.

שראה זאת בן-גוריון, אלא כדרך להצלת אלפי פליטים. לכן צריך היה, לדעתו, לנסות ולדאוג לכך, שהעולים יצליחו להיכנס ארצה בחשאי, ולא להעלותם בגלוי ולהקל בכך על השלטונות.³¹ עמדתו של דובקין סימנה מכשול אפשרי לתכנית 'מרד העלייה', שבן-גוריון אולי לא היה מודע לו עד אז. בדברי תשובתו למתווכחים טען בן-גוריון, כי אין סיכוי רב להביא ארצה בחשאי מספר גדול של עולים:

הכרחי מיטוד חדש של מלחמה פוליטית – מלחמת עלייה, לא מלחמה על עלייה, אלא מלחמה על ידי עלייה. מרד העלייה, הטרדת הממשלה על ידי סידור עלייה ברשותנו או בגלוי בפומבי, לא עלייה נסתרת למען הרבות עד כמה שאפשר יהודים בארץ, אלא עלייה במיטוד של מלחמה פוליטית, שלא תיתן מנוח לממשלה האנגלית, שתזעזע את דעת הקהל באנגליה ובעולם. רק עלייה בלתי פוסקת, חוזרת והולכת, נשנית בעקשנות ובקרבות בלי הרף, הבאת המוני צעירים מגרמניה, פולין, רומניה, יוון וארצות אחרות לחופי ארץ ישראל – לא יתן מנוח לממשלה, ויכריח אותה לשינוי מדיניותה, כי לא רק העלייה עומדת בסכנה, נגד צמצום העלייה יש עוד תקוה כלשהי, איני מאמין באפשרות רחבה של עלייה בלתי לגאלית, אבל יש שמנחמים עצמם באפשרות זו. הוא סבר, כי יהיה זה 'משגה פטאלי ואסון הסטורי, אם נותר בשעה זו על עלייה גדולה המונית'; ואם לא תושג הסכמה לעלייה בעת השיחות עם הממשלה או בהסכם עם הערבים (דבר שהוא עצמו לא האמין בו), דעתו הנחרצת היתה, שאין דרך אחרת 'מאשר לארגן בעזרת העם היהודי כולו, עלייה המונית ברשותנו אנו'.³²

למחרת, בנאומו בפני הוועד הלאומי, אפשר להבחין בגוון שונה בדברי בן-גוריון. שלא ככפעמים הקודמות, הוא שם הפעם את הדגש על עליית-הצלה:

נוכח המצב בעולם, נוכח גזרת השמד אשר נגזרה עלינו בארץ היטלר... אנחנו הועמדנו הפעם בפני מצב, שבנקודה אחת אין אנו יכולים לדבר על איזה שהם ויתורים וזחי בנקודת העלייה, כרגע יש לנו רק ענין אחד; עלייה של מאות אלפים יהודים לארץ... בזמן הקרוב ביותר.³³

כניוס היישובי שכינס הוועד הלאומי באותו יום, הדגיש בן-גוריון את הצורך הרחוף במלחמת עלייה. בגלל המעמד הפומבי נוסחו הדברים באופן מתון יותר: 'המאורעות בעולם מחייבים אותנו למלחמה חדשה... למלחמת תגופה למען עלייה המונית לארץ, עד כמה שאפשר מתוך הסכם יהודי-אנגלי-ערבי, ואם אי אפשר – גם בלעדי כל אלה'.³⁴

גם במרכז מפא"י שהתכנס ב-15 בדצמבר 1938 אמר בן-גוריון, כי הוא רואה 'לחץ של עלייה... שאיננו מכוון לשם העלייה גופא, אלא רק כאמצעי פוליטי'. כך תעמוד בריטניה בפני הכרח להילחם בעלייה הבלתי-לגאלית, דבר שיהיה לו הד שלילי בעיתונות העולם. הוא סבר, כי 'ארגון

31 שם. למרות עמדתו זו, הסכים אליהו דובקין, כי כדאי לשלוח באזרח הפגנת אונליין אחת ועליה כמה מאות נערים בגיל 16-17 (ולא ילדים בגיל הרך, כפי שהציע באותה ישיבה ואלטר סנטור), פעולה העשויה לעזע את מצפוננו של העם האנגלי, ולהדגיש בכך את התביעה להתיר עליית נוער.

32 שם.

33 אספת הוועד הלאומי מיום 12 בדצמבר 1928, אצ"מ, J1/7238.

34 בן-גוריון, במערכה, כ, עמ' 80-89. ספר המעפלים, עמ' 62.

העלייה בגלוי... צריך להיות מכוון להעביר מאות אלפי צעירים... ואם נגזר עליהם ועלינו למות – ימותו פה ואם נגזר להילחם – ילחמו פה, כי זהו המקום היחיד למלחמתנו.³⁵
בתחילת ינואר 1939, כחודש לפני כינוס ועידת סנט ג'יימס, נסע בן-גוריון לארצות-הברית כדי להפיץ את תכניתו, לארגן את הכינוס היהודי העולמי ולהשיג תומכים ואמצעים להגשמתה. בהיותו בני-יורק כתב ביומנו:

אין ציונות כלי עלייה ויותר מבכל זמן – בשעה זו, ורק כשנדאג לעלייה בכל התנאים... ואם לא תהיה דרך אחרת – נעשה אותה גם בכוח... אין לנו שום גשק אפקטיבי וכטוח יותר מהעלייה עצמה. בכוח העלייה, וזאת אומרת בעלייה בכוח – ננצח... רק מלחמת העלייה (וזאת אומרת עלייה לוחמת) תמנע כניעת אנגליה לטירור נגד עלייה!³⁶

שלושה שבועות לאחר-מכן הודה בן-גוריון, כי תכניתו לא התקבלה שם יפה: 'הכינוס נתקל בקשיים מצד הלא ציונים ובחוסר התלהבות מצד הציונים, הראשונים מפחדים מהכינוס, האחרונים מפחדים מהפחדים... בדבר האניות לא הושג לפי שעה כלום'.³⁷ מסעו לארצות-הברית נכשל אפוא כשלון חרוץ, בעיקר בגלל הרעה ששררה בקרב המנהיגים של יהדות אמריקה, כי אין להיאבק בבריטניה בשעה שקוראים לתמוך בה בהתנגדותה לגרמניה הנאצית.

ועידת סנט-ג'יימס

בוועידת סנט ג'יימס, שיזמה ממשלת בריטניה במטרה להגיע לפתרון מוסכם בשאלת ארץ-ישראל, השתתפו נציגי הסוכנות היהודית, נציגי כמה ארצות ערביות ונציגי ממשלת בריטניה. המשלחת היהודית היתה מלוכדת ביחסה לשאלות העיקריות, וככלל זה עניין העלייה. בנושא זה נקט בן-גוריון עמדה תקיפה במיוחד.

בישיבה שנערכה כ-15 בפברואר הציע מלקלום מקדונלד מעין גירסה מחודשת להצעת הלורד סמואל מיוני 1937, לקבוע את ממדי העלייה היהודית למשך כמה שנים, כך שהיישוב היהודי בארץ יגיע לאחוז מסוים (כ-40%) מהאוכלוסיה הכללית; זאת בלי להתייעץ תחילה עם הערבים ובלי לקבל את הסכמתם. רק לאחר מספר שנים קצוב תהיה כל עלייה נוספת תלויה בהסכמת הערבים. בן-גוריון ביקש את רשות הדיבור ואמר:

היהודים לא יוותרו על ארץ ישראל שלהם, הם עלו לארץ בימי התורכים, כעולים בלתי לגאליים, על פי פתקה אדומה, הוא עצמו עולה בלתי לגאלי, הוא הפר את החוק התורכי בגלל חוק נעלה ממנו. 400,000 יהודי ארץ ישראל לא יכירו בחוק התולה את זכות עלייתם לארץ בהסכמת המופתי.³⁸

בישיבה שהתקיימה כעבור עשרה ימים הבהיר בן-גוריון לחברי המשלחת הבריטית, 'שהפסקת העלייה היהודית לא תיתכן... אלא בכח הכידונים הבריטיים, המשטרה הבריטית והצי הבריטי'.³⁹

35 ישיבת מרכז מפא"י מיום 15 בדצמבר 1938, אמ"ע.

36 ראה יומן בן-גוריון, 3 בינואר 1939.

37 שם, 24 בינואר 1939.

38 מ' שרת, יומן מדיני, ב, תל-אביב 1971, עמ' 55-58 [להלן: שרת, יומן].

39 בן-גוריון, במערכה, ב, עמ' 100.

ההצעות הבריטיות הסופיות הוגשו לצדדים ב־15 במארס 1939, והן היוו את הבסיס ל'ספר הלכן' של מקדונלד שפרסומו נדחה בחודשיים, כנראה עקב פלישת גרמניה לצ'כוסלובקיה ובגלל הצעות פתרון אחרות שהועלו מצדדים שונים, והצורך בניסוחם ובהבהרתם של דברים. היו אלו הצעות אולטימטיביות, שמאחוריהן עמד נסיון לרכוש את אהדת התנועה הלאומית הערבית להמשך השלטון הבריטי במזרח-התיכון. המדינאים הבריטים סברו, כי היישוב היהודי וההסתדרות הציונית לא יוכלו לפעול נגד בריטניה, מעבר למחאות וגיוס של דעת הקהל; שכן הנסיבות המדיניות וסכנת המלחמה לא תאפשרנה להם לתמוך באויבי בריטניה. תגובת המשלחת היהודית היתה חריפה ביותר. ההצעות נדחו על-ידי כל נציגי היהודים, כולל הלא-ציונים, ולמחרת היום הפסיקה המשלחת את שיחותיה ועזבה את הוועידה.⁴⁰

לאחר כשלון הוועידה בלונדון החלו רוב מנהיגי היישוב לבטא עמדות תקיפות יותר נגד המדיניות הבריטית החדשה. גם הספקנים והמהססים שכיניהם הרגישו, כי יש להגיב בחריפות ולנקוט מייד בצעדים מדיניים ומעשיים. התמיכה בעלייה בלתי-לגאלית היתה מוסכמת עתה על כל חוגי היישוב.⁴¹ המתונים העדיפו אותה על צורות אחרות של מאבק נגד מדיניות הממשלה, כי ניתן להפעילה – כך קיוו – ללא מעשי אלימות. אך לא היתה תמימות-דעים באשר לטיב הפעולות הקשורות בעלייה זו, היקפן ודרכי ביצוען. אי הבהירות הזאת אפיינה את תגובות המנהיגים ושיקפה את המצב הנואש והמבוכה הרבה של העם היהודי באותו זמן.

הוויכוח בהנהגה

בפני הנהגה היישובית והציונית עמדו מספר שאלות שהיו קשורות זו לזו: האם לארגן עלייה המונית וגלויה, שתהווה מכשיר חשוב במאבקים הפוליטיים כנגד המדיניות הבריטית החדשה? או שמא לנסות עלייה חשאית, שמטרתה האחת היא הצלת יהודים רבים ככל האפשר מארצות אירופה? האם ליוזם התנגשויות כנגד השלטונות, כוחות המשטרה, הצבא והצי, אפילו תוך שימוש בנשק וסיכון העולים והמבצעים? ואם כן – מה יהא היקף השימוש בכוח? איך לנהוג כאשר היוזמה להתנגשות באה מן הצד הבריטי? גם בעניין המועמדים לעלייה התעוררו שאלות אחדות: האם להעדיף את הכמות על האיכות – האם להעלות כל יהודי החפץ לעלות, או אולי להעדיף ולהעלות את חברי התנועות החלוציות וכוחות צעירים בלבד? כמו-כן עלתה כמלוא חריפותה שאלת מימון הפעולות הללו.

הדעות בהנהגה נחלקו בין המתונים והאקטיביסטים, אך גם בקרב שני מחנות אלו לא היו עמדות אחידות. היו מתונים שהתנגדו אפילו לעריכת שביתות והפגנות שקטות; בעוד שאחרים דגלו גם בהתנגדות פאסיבית. לעומתם היו אקטיביסטים שסברו, כי יש לנקוט לא רק בדרך של

40 על תגובתו של וייצמן וכעסו הרב, ראה אביזוהר (לעיל, הערה 15), עמ' 31, 32, והערה 52.
41 ראה, למשל, דברי אהרן ציולינג בשיבת מרכז מפא"י ב־22 במארס 1939, אמ"ע: "יש עכשיו ענין אחד מוסכם על ידי כולנו, גם על ידי סמילנסקי, ענין העלייה. מרוע ענין זה מוסכם עכשיו, מפני שהקדימו לעשותו תוך ויכוח והתאבקות גם בפנים, מפני שהפכוהו לעובדה. חוששני כי לולא היתה עלייה זו, לא היו מחליטים עכשיו עליה, או שהיו מחליטים ומעכבים את המעשה. העובדה עשתה את הענין הזה מוסכם, עכשיו לפחות כדרך".

יצחק שנברג : שיר המעפילים

בַּחֲשָׁאֵי סְפִינָה גּוֹשְׁשֶׁת.	בַּחֲשָׁאֵי סְפִינָה גּוֹשְׁשֶׁת.
לֵיל שְׁחֹר. הַיָּם זָעַף.	לֵיל שְׁחֹר. הַיָּם זָעַף.
הוּ, שְׂמָעֵי אֲדַמַּת מוֹרְשָׁת.	הוּ, שְׂמָעֵי אֲדַמַּת מוֹרְשָׁת.
שָׁב אֶלְיָךְ בֶּן זֹלָם.	שָׁב אֶלְיָךְ בֶּן זֹלָם.

וּבַחֲשָׁאֵי עוֹלָיִם אָחִי
 צֵל אֲדַמַּת מוֹרְשָׁת.
 וּבְאָזְנָם הֵיא סוֹד לֹחֶשֶׁת:
 כֹּה לְחִי! כֹּה לְחִי!

ב'חשאי ספינה גוששת' – שיר נפוץ בשנות הארבעים. מלים: המשורר יצחק שנהר. הלחן: עמנואל לין מקיבוץ משמר-העמק

ניתוק-מגע והפסקת שיתוף-פעולה עם השלטונות, אלא אף ליזום התנגשויות עם השלטונות, תוך שימוש בכוח ובנשק, אפילו יש בכך כדי לסכן את חייהם של מעפילים ולוחמים. בראש האקטיביסטים עמדו ברל כצנלסון, בן-גוריון ויצחק טבנקין, מאנשי תנועת העבודה, אליהו גולומב, דב הוז, שאול מאירוב וישראל גלילי מראשי 'ההגנה' (גם הם מתנועת העבודה), הרב מאיר ברלין (בר-אילן) והרב יהודה ליב פישמן (מימון) מראשי 'המזרחי', וכן רבים מבין הצעירים שבחוגי האזרחים ואנשי המפלגות הימניות, כגון אנשי תנועת 'מכבי'. בראש המתונים עמדו חיים ויצמן, אליעזר קפלן, דוד רמז, ויוסף שפרינצק, מנהיגי 'השומר הצעיר'; וכן משה סמילנסקי מהתאחדות האיכרים, ישראל רוקח מחוגי 'האזרחים', ורוב עולי מערב-אירופה.⁴² מנהיגים אחדים, ובן-גוריון בתוכם, סברו, שבריטניה לא תקוט באמצעים חריפים כלפי העלייה הבלתי-לגאלית; ואם תורה לירות על אוניות, הדבר יעשה רושם שלילי בבריטניה ובעולם ועלול אף לגרום לנפילת הממשלה הבריטית.⁴³ לעומתם, היה ברל כצנלסון מסופק אם התנגשויות עם הצבא והמשטרה על רקע ההעפלה יניבו פירות מדיניים. הוא טען, כי היו כבר תקריות בהן ירו ספינות בריטיות על אוניות מעפילים והעיתונות הבריטית והעולמית אפילו לא סיפרו על כך.⁴⁴ בישיבות מועצת מפא"י הי"ג נשמעו גם דעות נוספות. כולן תמכו אמנם בעלייה הבלתי-לגאלית, אך כל אחד ראה אותה מזווית אחרת ובהדגשים אחרים. רחל ינאית היתה למעשה

42 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 20.

43 בן-גוריון אמר דברים אלה בוועידת סנט ג'יימס. ראה שרת, יומן, ד, עמ' 91; מ' ברזדנה, בן-גוריון, א, תל-אביב תשל"ה, עמ' 400. כנזכר לעיל, בן-גוריון כתב דברים דומים ביומנו כבר בדצמבר 1938.

44 ראה דבריו בפרוטוקול המועצה הי"ג של מפא"י כ"ד באפריל 1939, אמ"ע. ראה גם כצנלסון, כתבים (לעיל, הערה 2), ט, עמ' 45. ספר המעפילים, עמ' 198.

הנואמת היחידה באותה מועצה שצידדה בתכניתו של בן-גוריון בדבר עלייה המונית גלויה. היא אף התלוננה כי הציפייה באפס מעשה לשוכו של בן-גוריון מאנגליה, הביאה לכזבוזו 'רגשי התגובה הראשונה שהיתה כל כך טבעית'.⁴⁵ בן-גוריון עמד על דעתו, כי אין סיכוי להוציא עלייה כזו לפועל בחשאי: 'עכשיו ימי היטלר והעלייה היא היום שאלת חיים ומוות בשביל מאות אלפים יהודים. האם זאת תהיה התשובה, האם כדרכים כאלה (עלייה ב') ניתן תשובה לעלייה המונית? ... לא תוכל להיות עלייה המונית בדרך כזאת'.⁴⁶ כמרכן חזר בן-גוריון על נימוקיו הפוליטיים בזכות עלייה בלתי-לגאלית, המונית וראויה, אפילו אם יביא הדבר לשימוש בכוח הנשק. עלייה כזו יכלה לשמש, לדעתו, אמצעי פוליטי נאות לשבירת המישטר המחניק את העלייה החוקית.

פרשת 'אסימי' – שביתות והפגנות

אחת משיטות המאבק נגד המדיניות הבריטית החדשה, לה הסכימו גם רוב המתונים, הייתה השביתות וההפגנות במחאה על גירוש אוניות-מעפילים מחופי הארץ. שיטה חדשה זו באה לאתר מקרים אחדים, בהם ספינות-מעפילים גורשו ללא כל תגובה. באפריל 1939 החל מסתמן השינוי. ב-11 בו נתפסה האוניה 'אסימי' עם 268 מתוך כ-470 מעפיליה. כמה ימים לאחר-מכן נתפסה סירת-המיפרש 'פנג'ה קונפיטורה' עם 176 איש, מאחרוני מעפילי האוניה 'קאטינה'. ב-23 באפריל פקדו השלטונות על גירוש 'אסימי' ו'פנג'ה קונפיטורה'. בן-גוריון, ששמע מראש על הגירוש הצפוי, נתחלת מאדישותו של היישוב היהודי.⁴⁷ ב-21 באפריל קרא אליו את דוד הכהן מחיפה והודיע לו, כי 'עליו לדאוג שלא יהיה שקט בחיפה ... שיסדרו הפגנה, מהומה, מחאה, שיש לה ערך של חדשות כשביל עיתוני חוץ לארץ'.⁴⁸ ארגון ההפגנות נגד הגירוש הוטל על 'ועדת המצב' של קהילת חיפה ועל 'ההגנה'. אולם נעשה הכל על-מנת להעלים את תפקידם של המוסדות הרשמיים והלא-רשמיים בפעולות אלו.⁴⁹

ההפגנה ההמונית והשביתה הכללית והמלאה בחיפה, היו הפעולות המאורגנות הגדולות הראשונות של היישוב נגד גירוש מעפילים וגזירות העלייה. הצלחת הפעולה בחיפה – הגיוס המהיר וההמוני של תושבי העיר והאזור, ההפגנה והשביתה המלאה – היוותה נקודת-מיפנה חשובה במאבק נגד השלטונות והביאה להתעוררות גדולה בקרב הציבור היהודי בארץ כולה. המחאות החריפות הרתיצו במקצת את השלטונות. האוניה 'אסימי' נשלחה אמנם ללב-ים, אך סירת-המיפרש שהיתה רעועה ומוזנחת ביותר, לא נשלחה בעקבותיה. מאז ועד לאחר פרוץ מלחמת-העולם השנייה נמנעו השלטונות מגירוש אוניות-מעפילים חזרה ללב-ים; כל האוניות

45 פרטוקול ישיבת המועצה, מיום 15 באפריל 1939, ש.ס.

46 ישיבה ב-16 באפריל 1939, ש.ס. ברוח זו דיבר גם בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה ב-30 באפריל 1939.

47 עור ב-23 במאוס, למחרת תפיסתה של 'סאנדר', העיר בן-גוריון בישיבה של חברי הוועד הפועל הציוני וסגניהם היושבים בארץ, כי העדר התגובה על גירוש אוניות המעפילים מהארץ שבוצע לפני-כן, היה 'משום פגיעה בחזית הפוליטית שלנו, מפני שזה נתן יסוד גם לממשלה בלונדון ועוד יותר לאדמיניסטרציה פה להגיד, אין דבר היהודים יבלעו הכל, הישוב ישלים'. אצ"מ S25/1821. דברים דומים, ואף חריפים יותר, השמיע הוא במועצה הי"ג של מפא"י ובכינוס הוועדה היישובית של הוועד הלאומי ב-20 באפריל 1939.

48 יומן בן-גוריון, 21 באפריל 1939.

49 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 25.

שנתפסו הוחרמו, נוסעיהן הורדו לחוף ולאחר מעצר וחקירה משטרתית שוחררו, תוך ניכוי מספר המשוחררים ממיכסת רשיונות העלייה הרשמית.

‘עלייה ג’

גיבוש דרכי תגובה וליבונה של מדיניות ציונית חדשה כנגד המדיניות הבריטית נידונו במסגרות שונות על-ידי אישים ומוסדות בארץ ובחוף-לארץ לפני פרסום ‘הספר הלבן’ ומייד לאחר פרסומו, כ-17 במאי 1939.

ערב פרסום ‘הספר הלבן’ טען בן-גוריון, כי אין די בדרך של שביתות והפגנות: כשיצא הספר הלבן נצטרך להגיב, אבל לא בשביתה שהיא רק מויקה לנו, אין אנו מחוייבים לחקות את הערבים... אין אנחנו צריכים לעשות את עצמנו למגוחכים, לעשות דברים שאינם מויקים למישהו, ואינם מפחידים את מישהו, אלא שעלולים להזיק רק לנו.⁵⁰

בן-גוריון עמד עתה בראש האקטיביסטים הקיצוניים ותיכנן להביא לחופי תל-אביב אנויות מעפילים, בגלוי ובצורה הפגנתית, ביום בו יפורסם ‘הספר הלבן’. אנשי ‘ההגנה’ אמורים היו להתגייס למבצע, על-מנת להגן בכוח על פעולת ההורדה של המעפילים, כמקרה של התערבות השלטונות.⁵¹ ביומנו רשם:

בהתיעצות של חברים כיררנו הסידורים ליום פרסום הספר הלבן שממשמש ונא, יוכרז שהמשטר החדש הוא לא חוקי ולא נשמע לו, נמשיך העליה ולא נפחד ממאסרו וקנסות, כל יהודי יתן מחסה לעולים, אם אפשר יהיה יבואו ליום פרסום הספר הלבן, אניות.⁵² בישיבת הוועד הפועל הציוני שהתקיימה ב-9-10 במאי 1939 (שבוע ימים לפני פרסום הספר הלבן), תמכו ברעיון הבאתה של אוניית-מעפילים ביום הפרסום המיועד גם שלמה זלמן רובשוב (שו"ר) ואהרן ציזלינג.⁵³ מובן, שהדבר לא היה אפשרי, ולו רק בגלל קוצר הזמן.⁵⁴ סמוך למועד פרסומו של ‘הספר הלבן’ נשלח לפאריס שורה אושרוביץ – חבר קיבוץ גבעת-ברנר, שבשנות השלושים היה שליח ‘החלוץ’ בגרמניה – וברשותו הנחיות מטעם המוסדות העליונים לפעילי ‘עלייה ב’ ברכר תכנית להורדת מעפילים, בעיקר צעירים, בחופי הארץ. הפעולה היחה צריכה להתבצע לאור היום, והיא נועדה לעכב את פרסום ‘הספר הלבן’. מאות חברי ‘ההגנה’ ימתינו על החוף לבוא האוניה, ואם תהיינה התנגשויות בין רשויות הצבא והמשטרה לבין המעפילים, לא יהססו להורידם אל החוף אפילו בכוח.⁵⁵

אשרוביץ דן באריכות בתכנית אלה בישיבות עם השליחים, ומסקנתם היחה שהן אינן בנות-

50 ראה דבריו בישיבת חברי הוועד הפועל הציוני הנמצאים בארץ-ישראל שנערכה כ-24 באפריל 1939, אצ"מ, S25/1823.

51 ראה בראגנסקי, עמ' 217.

52 יומן בן-גוריון, I כמאי 1939. דברים דומים אמר בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם שנערכה כ-3 במאי 1939, אצ"מ, S25/40.

53 פרוטוקול הישיבה, אצ"מ, S25/1836. דברים תריפים עוד יותר אמר באותה ישיבה שלמה זלמן שרגאי, נציג ‘הפעל המזרחי’.

54 ראה בראגנסקי, עמ' 216.

55 ראה לעיל (הערה 9).

ביצוע.⁵⁶ השליחים ביטאו את התנגדותם בכמה מכתבים ששלחו ארצה. מטרתם הייתה להציל יהודים מאירופה, ולא מאבק נגד המדיניות הבריטית. הם ביקשו להעלות מספר מירבי של יהודים נודפים תוך זמן קצר, בדרך הבטוחה ביותר ותוך סודיות מוחלטת. בעלייה גלויה והפגנתית היה, לדעתם, סיכון לחיי העולים, הן בגלל הסיכוי שההיינה התנגשויות עם כוחות צבא ומשטרה, והן בגלל האפשרות שצוותי האוניות, שבאותה עת היו לא-יהודים, יורידו את המעפילים לסירות הרחק מחופי הארץ, ויפקירו את המעפילים בלב ים, על-מנת שלא לסכן את עצמם. היה גם חשש, שבעלי האוניות והצוותים יפסיקו את שיתוף הפעולה בגלל הסכנות הכרוכות בכך.

מלבד זאת, סברו הפעילים, אסור להעמיד את המעפילים עצמם במבחן מסוכן. כל רצונם היה לעלות ארצה, והם לא היו מעוניינים בעלייה הפגנתית, שתשמש אמצעי במאבקים פוליטיים.⁵⁷ הפעילים שסברו, כי יש ערך גם לצד ההפגנתית ולמאבק הפוליטי שבעלייה הכלתית-לגאלית, טענו כי אפשר להשיג זאת גם בדרך של עלייה המונית כחשאי, ללא שימוש בנשק. בהתנגדותם לדעותיו של בן-גוריון נתמכו הפעילים על-ידי ברל כצנלסון, טבנקין, גולומב וגלילי, שגם הם ראו את חשיבותה של 'עלייה ב' בעצם הבאת יהודים צעירים לארץ-ישראל, וחששו כי התנגשויות עם השלטונות יביאו לחיסול המפעל באיבו.⁵⁸

ההחלטה לערוך בכל זאת הפגנות עם פרסום 'הספר הלבן' נתקבלה בסופו של דבר בעיקר בגלל לחצם של האקטיביסטים, שנתבעו לחדת ביטוי ברור וגלוי להתמרמרות היישוב כנגד השלטונות.⁵⁹ ביום פרסום 'הספר הלבן', הוכרז על 'שבתון', מחאה, הפגנה ומפקד.⁶⁰ למחרת נערכו הפגנות המוניות בכל רחבי הארץ, ובמקומות אחרים היו התנגשויות אלימות עם כוחות המשטרה. אולם בן-גוריון לא הסתפק בפעולות מתונות כאלה, ובישיבת הוועד הפועל הצינוני המצומצם שהתקיימה ב-26 ביוני 1939, אמר: 'על ידי איומים של התפרטות על ידי אסיפות, הפגנות, החלטות... באמצעים אלה לא נכריע את הספר הלבן'.⁶¹ לדעתו, יש לנקוט עתה באמצעים הרבה יותר חריפים, אפילו פעולות מזוינות. הוא המשיך להפיץ את תכניתו, והודיע לחברי הנהלת הסוכנות היהודית, כי 'הוא רואה את העלייה היהודית לארץ כנשק היחיד היכול לשנות את מצבנו. יש בתוכנו אנשים המוכנים לסכן את נפשם כשביל העלייה ורק נשק זה עלול להצילנו'.⁶² בן-גוריון הציע בוועדה המדינית של מפא"י הכנית-פעולה לעליית אלף איש לשבוע והגנה על העולים.⁶³

56 ראה, למשל, מכתב מאירוב (ששהה כפאריס) אל דוד נמרי (האחראי על ההודרות בחוף) מיום 21 במאי 1939, את"מ, תיק דוד נמרי: 'שום בעלי עגלות [אוניות] כאלה, לא יסכימו לעבוד לאור היום, אין על מה לדבר. אם הוחלט על זאת, נצטרך אנתנו (זאת אומרת אתם בארץ) לחדת את כל העובדים, ואנתנו נשלם עבור העגלה, אם תלך לאיבוד. אמנם דעתי ביסודה אחרת, דעתי שעלינו לעבוד על מנת להצליח, ורק בדלית ברירה יקרה אשר יקרה, אבל אם יוחלט אחרת, נבצע ההחלטה'.

57 ראה עדות שאול אביגור (מאירוב), את"מ, 3403/278: 'הכרתי את האנשים, עם מי הולכים למלחמה – המעפילים, וחשבת שאסור לנו להעמיד אותם במבחן קשה יותר מדי, כשם שאסור למפקד לתת פקודה שלא ימלאו. כשאתה צריך לפעול עם אלמנט כזה, צריך לדעת למה הוא מסוגל ולמה לא'.

58 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 79. ראה גם שם, ג, חלק שלישי, עמ' 1617, בהערות.

59 ההחלטה בדבר השבתון הכללי התקבלה בישיבת ההנהלה של הוועד הלאומי ב-30 באפריל 1939, אצ"מ, J1/7250

60 מתוך כרוז ועדת הפעולה העירונית ליום הפקודה של עיריית תל-אביב, 18 במאי 1939, אצ"מ, J1/4027

61 אצ"מ, S25/1835

62 אצ"מ, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות מיום 21 במאי 1939.

63 יומן בן-גוריון, 24 במאי 1939.

הפגנה נגד 'הספר הלבן' בירושלים

באותו יום כתב הוא 'קוי פעולה' — תכנית מלחמתו ב'ספר הלבן' — שאותם השמיע במסיבת ארגוני הנוער בירושלים שהתקיימה באותו ערב (במרוצאי חג השבועות). הוא טען, כי העם היהודי עומד עתה על סף תקופה חדשה, 'תקופת הציונות הלוחמת... המשך פעולתנו הציונית יתכן אך ורק מתוך מלחמה... נוכל להמשיך את פעולתנו וגם נגביר ונחיש אותה, אך ורק מתוך מלחמה גלויה ונועזת שלא תרתע מכל מכשול וסכנה'. אין זו מלחמה נגד העם האנגלי והאימפריה הבריטית, אלא 'מלחמה במדיניותה של הממשלה האנגלית'. מטרת המלחמה אינה השגת העצמאות בשביל יהודי ארץ-ישראל,

אלא פתיחת שערי הארץ להמוני ישראל, לקיבוץ גלויות, להתישבות יהודית בכל רחבי הארץ... האמצעי הראשון — ראשון בזמן ובחשיבות — הוא מלחמת העלייה... בסידור העלייה לא נתחשב... עם גורמים כלכליים בלבד, אלא נגביר העלייה בהתאם לצרכים האסטרטגים של הציונות הלוחמת ונעלה במינימום של זמן, מכסימום של עולים, ובשורה הראשונה נעלה כוחות חלוצים צעירים ומאומנים, אשר יעשו לאל את המזימות של הספר הלבן ויבטיחו את נצחונה של הציונות הלוחמת... נצטרך להגנה חרשה שהיינו פטורים הימנה עד עכשיו, להגנה על העלייה וההתישבות... שומה עלינו להגן בכוחנו אנו על העלייה וההתישבות היהודית, לא רק מהתקפה ערבית, אלא אף מפני הממשלה... לשם כך עלינו לגייס את הצעירים, לאמנם ולצידם, בארץ ובגולה, למען יהיו מוכנים בבוא הרגע המכריע.⁶⁴

64 ד' בן-גוריון, 'קוי פעולה', אצ"מ, S25/59. קטעים קטנים מצויים ביומן בן-גוריון, 24 במאי 1939. בן-גוריון ראה את תכניתו זו גם בישיבת מרכז מפא"י, שנערכה כ"ח במאי 1939.

SECRET

To:- Discid Jaffa, Haifa, P. & M. Haifa, S.N.O. Haifa.
From:- Placid.

X100/30/G S. 25/5. S.S. Atraro and S.S. Colorado
Panama flags passed through Istanbul on 21st. bound
for Haifa.

Deciphered by B/L/Sgt. Jones.

15.00 hours. 25.5.39.

Copy to:- Sidna Ali.

מברק לבולשת המחודית
בחיפה על-אדות
האותיות 'אטראטו'
וקולוראדו' שעברו על-
פני איסטנבול בדרכן
לחיפה

מדברים אלה אפשר ללמוד, כי באותה עת בן-גוריון לא הביא בחשבון את האפשרות שבקרום תפרוץ מלחמה. לכן הוא סבר, כי היה זה הזמן המתאים למאבק נגד המדיניות הבריטית. למחרת, ב-25 במאי 1939, כאשר היו אוניות המעפילים 'אטראטו' ו'קולוראדו' ליד קפריסין, נתקבל באוניה 'אטראטו' מברק, שנשלח כנראה ממפקדת 'המוסד לעלייה', ובו הוראה ברורה ומפורשת, שתאמה את מדיניותו של בן-גוריון:

הכינו 100 בחורים חגורים חגורות הצלה, התקרכו אל חוף תל אביב וכמרחק מילין אחדים משם הורידו אותם בסירות. אימרו לאנשים כי נבחרו לבצע מפעל חשוב - הורדה לאור היום. אם תהיה התערבות מצד הבריטים, יש להתנגד בכוח ולרדת אל החוף, על אף הכל. הזהירו את הבחורים שיהיו מוכנים לכל.⁶⁵

הכוונה היתה להפנות את המעפילים לתל-אביב ולהעלותם אל החוף בצהרי היום. בן-גוריון ביקש להוציא יחידה של אנשי ה'הגנה' מצוידת בנשק שיצא מן הסליקים, שתעמוד כמצב-הכן לקבלת פני העולים. באם יופיע במקום כוח משטרה בריטי, הוטל על יחידה זו לפרוץ לעולים דרך ברחובות המוליכים משפת הים אל מרכז העיר. יחידה אחרת של ה'הגנה' צריכה היתה לחסום

65 בראגינסקי, עמ' 217. נוסח רומה מצוטט אצל חכם (לעיל, הערה 9), עמ' 174. באת"ה, היק 'אטראטו' (הפלגה שביעית). מצוי מברק שנשלח מהארץ לאוניה ב-25 במאי 1939: 'עליכם להכין קבוצה נבחרת של 70 בחורים בערך, אשר ירדו לסירות שתגענה אליכם מתל-אביב, סחובות על ידי 'טרומפלדור' [סידת מנוע], בערך בשעה 22.00. נוסף תמסרו להם את שמי הסירות הקטנות שלא תחזרנה לאוניה. לכל בחור חגורת הצלה. ענין המשטרה סודר'.

את הרחובות באגפים, על-ידי הקמת מתרסים מכל הבא ליד.⁶⁶ מייד עם קבלת ההוראה באוניה 'אטראטו' נמצאו מאה מתנדבים מקרב המעפילים. אולם עוד לפני תחילת הביצוע נתקבלה הוראה נוספת, על ביטול התכנית; כנראה לנוכח ההתנגדות שהיתה לכך, בעיקר בקרב חלק ממנהיגי מפא"י שחלקו על בן-גוריון.⁶⁷ שלושה ימים לאחר-מכן, ב-28 במאי 1939 נתפסה האוניה על-ידי הבריטים מול חוף שפיים, שם המתינו מאות מחברי ה'הגנה' להורדת המעפילים, והיא נאלצה להפליג לנמל חיפה.

ב-31 במאי 1939 נפגש בן-גוריון עם נציגי תנועת 'מכבי' ותיאר בפניהם את תכניתו, שחלקה נראה דמיוני. הוא דיבר על הכאתם ארצה של 100,000 צעירים, שיקבלו אימון צבאי ויביאו עמם רכבות של מכוונות-ידיה ואווירונים, ואולי יהיו גורם חשוב בכיבוש הארץ בכוח.⁶⁸ אין זו עוד מלחמה על העלייה ארצה בלבד, אלא אף מלחמה לכיבושה של ארץ-ישראל; מעין המשך ופיתוח לתכניתו מדצמבר 1938, עת דיבר על 'מרד עלייה' ועל כיבוש חיפה.

לתכניתו זו, תכנית העלייה המזוינת, קראו כשם 'עלייה ג'.⁶⁹ שונה היא מעלייה ב' בכך, שכנוסף להעפלה אמורה היתה לעסוק גם באפשרות של מרד מזוין, או לפחות עלייה בכוח. מטרתו של בן-גוריון היתה להביא לידי ביטול 'הספר הלבן'. הוא קיווה, שניתן יהיה להביא לשינוי רצוי במדיניות הממשלה, כשהציבור בבריטניה יווכח, כי את 'הספר הלבן' אפשר להגשים רק הדרך כדי התנגשויות אלימות, התאכזרות לפליטים הנמלטים מרדיפות הנאצים ודיכוי גמור של היישוב היהודי בארץ-ישראל.⁷⁰

אולם המציאות היתה שונה, בין היתר משום שהבריטים כמעט שלא סיפקו תואנה לתגובה חריפה של הציבור היהודי, שכן הם מיעטו להשתמש בכוח. בן-גוריון סבר, כי אי-החזרתן של אוניות מעפילים, שחרורם של העולים הבלתי-לגאליים שנתפסו על החוף והשארתם בארץ, והימנעות השלטונות מהתנגשויות 'באה מתוך חשש של הממשלה שהיישוב מוכן להלחם. הממשלה נרתעת ממלחמה זו'.⁷¹ לדעתו, הממשלה ידעה, 'שהתנגשות איתנו כשטח העלייה,

66 עדות ישראל גלילי, את"ה, 4283; בראגנסקי, עמ' 217. ייתכן, שלתכנית זו מתייחסים דברי בן-גוריון בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 4 ביוני 1939: 'היו בתוכנו אנשים שמוכנים היו לסכן את נפשם בקשר עם ענייני העלייה'.

67 בראגנסקי, עמ' 217. ייתכן שבקשר לתכנית זו וביטולה, או לתכניות דומות אחרות (ראה להלן), מתייחסים דברי בן-גוריון ביום עיון לפעילי 'הקיבוץ המאוחד' שנערך ב-19 באפריל 1944: 'היתה לנו איזו תכנית של מלחמה על עלייה, עניין חמור ומסוכן. לאחר "הספר הלבן" העברתי זאת בהנהלה; ההנהלה מילאה ידי לעשות זאת... הבאתי את הענין לועדה הפוליטית של המפלגה, היה דיון, הרוב היה נגד, ברוב זה היו טבנקין ושפרינצק... אמרתי אני מוכרח להודיע להנהלה שימסרו לאתר לעשות זאת, כי ההנהלה החליטה לעשות זאת. הענין היה רציני כי זו היתה צריכה להיות מלחמה על עלייה, ומלחמה היא מלחמה, והענין היה מסודר ומאורגן עם אנשים על הכלים והכל'. את"ה, ארכיון בן-גוריון, 277/12, מאירוני 1944. מוכא בספר ההגנה, ג, חלק שלישי, עמ' 1617 בהערות. ישראל גלילי סיפר בעדותו (לעיל, הערה 66), כי בן-גוריון תיכנן 'הבאה הפגנתית של אוניה לחופי תל-אביב והגנה כנשק על המעפילים שיורדו, הכוונה היתה אפקט פוליטי'. חבריו בוועדה המפלגתית שנבחרה להדרכת הפעולות המיוחדות, התנגדו לתכניתו של בן-גוריון: 'אמרנו שזה יהיה מעשה פרובוקטיבי, שזה יפחיד את בעלי האותיות והם יפסיקו את העלייה, האפקט הפוליטי יבוא במקום הערך הממשי של ההעפלה'.

במכתב אל גלילי מיום 29 בינואר 1960 (ספר ההגנה, שם) כותב בן-גוריון, שטבנקין וגולומב היו נגד תכניתו זו. שם, ג, חלק ראשון, עמ' 24. ראה גם שם, ג, חלק שלישי, עמ' 1605 בהערות.

68 שם, ג, חלק ראשון, עמ' 79. בישיבת מרכז מפא"י שנערכה ב-12 בספטמבר 1939, הזכיר בן-גוריון את המושג 'העלייה השלישית'.

70 ד' בן-גוריון, 'ברוך לצבא ולמדינת ישראל (10): הכשרת הרור הצעיר למרד', דבר, 4 באוקטובר 1963.

71 יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1939.

על סיפון האוניה
'אטראטו'. במרכז –
השליח לוי שוורץ מדבר
אל המעפילים

עלולה להיות לא התחלת הקץ שלנו – כפי שסבור זיאמה [זלמן ארן] אלא התחלת הקץ של הספר הלבן.⁷² גולומב כתב על כך לבן-גוריון: 'המלחמה נגד העלייה נעשית עתה בדרך של אינטרכנציה בארצות המעבר והענשת בעלי האניות, או הסירות, על ידי החרמה ועונשים של רבי החובלים. נגד זה אין אפשרות להילחם בכח'. לכן תבע גולומב 'לרכז את כוחותינו רק בחישוב תכניות של פעולה ממושכת... דרכנו היא האחת – הארוכה והקשה – ואין אחרת'.⁷³ למחרת, בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם, העלה בן-גוריון שוב את שאלת השימוש בכוח ואפשרות המרד:

עלינו להקים כח צבאי יהודי, שתהיה ביכולתו למרוד, אם יהיה צורך בכח. אני בטוח שלא יהיה צורך בכך, אבל אפשרות למרוד – הכרחית לנו... לפי המצב עכשיו, אין מניעה שאנו נעלה במשך השנה 50 אלף בחורים צעירים לארץ, אם רק יהיה לנו כסף לכך. האניות, הטכניקה והנאמנות, זה בלבד אולי יהרוס את הספר הלבן.⁷⁴ אולם הפעם הוא הדגיש במיוחד את עניין ההתיישבות כדבר העומד בראש המאבק, ולא את העלייה.⁷⁵ ברברו תשובתו למתווכחים כיום השני של הדיון תיקן בן-גוריון את הרושם שנוצר יום לפני-כן, כי אין העלייה עיקר, או נספחת היא לעניין ההתיישבות: כל דרך שתיתן לנו אפשרות במינימום של זמן, להכיא מכסימום של יהודים לארץ, היא

72 שם, 20 ביוני 1939.

73 מכתב גולומב לבן-גוריון מיום 25 ביוני 1939, את"ה, תיקי מכתבים. ראה גם ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 32.

74 פודטוקול ישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם מיום 26 ביוני 1939, אצ"מ, S25/1835.

75 שם: 'אבל לא בעלייה מרכז הכובד, אם כי גם ענין העלייה אינו קל, אבל מה שגורע מזה, ישימיטו מאתנו את הבסיס, את הקרקע, כיצד נעמוד?'

דרך ציונית... הדבר היסודי במלחמתנו נגד הספר הלבן, הוא להביא הרבה יהודים לארץ, הרבה יהודים צעירים, בין אם תהיה עבודה ובין אם לא תהיה... עליה וצבא אלה הם שני הדברים היסודיים הדרושים לנו, והם קשורים זה בזה, בלי עלייה, לא יהיה צבא.⁷⁶

בסוף יולי 1939, כשהתקרבה 'קולוראדו' (היתה זו הפלגתה השנייה) לחופי הארץ עם כ-380 מעפילים, העלה בן-גוריון שוב את הרעיון של שימוש בכוח. הוא תבע להביא את האוניה לתל-אביב ולהוריד את המעפילים בעזרת אנשי ה'הגנה' המזוינים. 'אם תבוא משטרה בריטית נילחם בה'. אולם הפעם דחו את הרעיון, לדברי בן-גוריון, גם חברי הנהלת הסוכנות היהודית וגם חברי הוועדה המדינית של מפא"י;⁷⁷ וכבעבר, גם הפעם היו גולומב וטבנקין מראשי המתנגדים.⁷⁸ יש לציין, כי התנגדותו של גולומב לתכניתו של בן-גוריון לא היתה לעצם השימוש בכוח,⁷⁹ אלא להבאתם ארצה של מעפילים תוך סיכון חייהם, כאילו הם עצמם לחמים. עמדתו זו תאמה גם את השקפותיהם של טבנקין, ברל כצנלסון ופעילי 'עלייה ב'. השאלה הובאה להצבעה. בן-גוריון שהיה כמיעוט, איים בהתפטרות, אלא שבינתיים נתפסה האוניה על-ידי השלטונות. כאשר הובאה לנמל חיפה, העלה בן-גוריון תכנית נוספת, עוד יותר נועזת: להשתלט על הנמל, להוריד את העולים מהאוניה ולהוציאם מהנמל. גם הצעה זו נדחתה על-ידי חברים בהנהלה הציונית וחבריו למפלגה. בן-גוריון נוכח לדעת, כי בנסיבות הקיימות הוא לא יצליח להבטיח את תמיכת רוב חברי מפלגתו לגישתו הקיצונית 'הלוחמת'. על-כן חדל להתעקש על השימוש בכוח, ורעיון 'עלייה ב' נגנז.⁸⁰

76 שם, 27 ביוני 1939.

77 ברזונהר (לעיל, הערה 43), א, עמ' 400. לא מצאתי בפרוטוקולים של ההנהלה הציונית דיונים בנושא. ייתכן, שאפילו הובא העניין לפני ההנהלה, הרי שבגלל חשיבות וסודיות הנושא לא נכתב הדבר בפרוטוקול. אך סביר יותר להניח, שבהנהלה לא נערך כלל דיון רשמי בעניין. בן-גוריון הביא נגדו את הדבר לפני כמה מחברי ההנהלה, והם שדחו את הרעיון.

78 ראה לעיל, הערה 67.

79 פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות מיום 28 ביולי 1939, אה"ע.

80 ברזונהר (לעיל, הערה 43), א, עמ' 400.

בן-גוריון רשם ביומנו ב-3 באוגוסט 1939: 'בא רק אליהו [גולומב], הוא מתנגד לדעתי על הורדת העולים, מוטב שהאוניה תחזור ותקבל עולים נוספים... הטלתי על יעקב [דור] ללכת מיד לחיפה, ולהביא תכנית של הנודת העולים. ישיבת ההנהלה גרינבורם, קפלן ומשה [שרתוק] מתנגדים להצעתי, החלטה סופית תתקבל לאחר שנקבל הצעת יעקב'.

למחרת כתב בן-גוריון ביומנו: 'יעקב הביא מירושלים תשובתם השלילית של משה וגרינבורם להצעתי. זהו כנראה פשר הפתק בכתיב-ידו של משה שרתוק מיום 4 באוגוסט 1939, את"ה, תיק בן-גוריון: '1... יש לעשות נסיון להוריד את האנשים.

2. אין בשום פנים להתיר שימוש בנשק על ידי אנשינו.

3. לשם כך אנשינו צריכים ללכת בלתי מזוינים.

4. יש לעשות את כל המאמצים, להבטחת ההצלחה על ידי זריזות ומהירות.

5. אם הצר שכנגד יתחיל לירות, או יופיע בכוח רב, יש להסתלק.

6. התוצאה במקרה של אי הצלחה תוכל להיות, שרק חלק מהאנשים או מעטים מהם יצליחו להמלט.

7. במקרה של כשלון גמור, איש לא יצליח להמלט, בשני המקרים האלה נשאר ערכה ההפגנה של ההפגנה.

8. אם דעתך או דעת מומחינו היא שאין לעשות נסיון כזה, אלא אם כן יהיו אנשינו מוכנים להתנגשות דמים, הרינו נגד הנסיון'.

ראה גם להלן, הערה 89. בראגינסקי (עמ' 217) מספר, כי הוראה להורדת מעפילים לחוף ככוח נשלחה בסוף

אוגוסט 1939 גם לאוניה 'שיגר היל', אך גם במקרה זה בוטלה ההוראה.

39. 8. 4. 764

פתק של משה שרונק
בעניין נסיון לשחרר את
מעפילי קולוראדו מיד
הבריטים בגמל חיפה, 4
באוגוסט 1939

בצמחו :

1. יש צמח נסיון לעורר את
הממשלה.
2. וכן גם בני אדם שחלו
בשקט ומוקנה.
3. אדם נ. יתרון לשיטת אחר
גמל מזוינים.
4. יש צמח נוסף שמוקנה
לעבודת ההצלה וצניעות
ומהירות.
5. וכן גם שני יתרון אחר
או אם יוכיח במחיצה, יש
לעבודתו.
6. המצוה, במקרה זה הולך,
מט אחר שני, אדם מוקנה
או מצליח מהם ילדו אחר
7. במקרה של שני (אחר - יש
או ילדו אחר. בעת המקרים
היה ילד אדם הקטן א
הצמח.
8. וכן גם ילד אחר מוקנה הוא
אדם אחר נסיון אחר, יש אדם

יש צמח נסיון אחר מוקנה
אדם אחר נסיון אחר, יש אדם

המוסד לעלייה ב'

הגברת הפעולות לעלייה הבלתי-לגאלית והכרת ההנהגה הציונית בצורך שיש בעלייה זו, זירזו את הקמתו של גוף מיוחד שיעסוק בכך – 'המוסד לעלייה ב' או בקיצור 'המוסד לעלייה' או 'המוסד'. למעשה היה 'המוסד' המשך של אותה קבוצת פעילים, שעסקה בארגון העלייה הבלתי-לגאלית עד אז.

עד 1939 התנהלה העלייה הבלתי-לגאלית על-ידי תנועות השמאל, ובעיקר 'הקיבוץ המאוחד' ו'החלוץ'. מפלגות הימין, כגון 'הציונים הכלליים' ו'המזרחי', ואנשי המעמד הבינוני לא היו שותפים לפעולה. השינוי שחל בקרב ההנהגה היישובית והציונית כלפי עלייה זו, והרצון והצורך להגבירה עוד יותר הכיאו כבר באביב 1939 מחשבות חדשות כיצד לתכנן מחדש ולארגן את 'המוסד', שאך זה הוקם, עם העמדתו של שאול מאירוב בראשו. תכניות אלה נועדו להרחיב את המסגרת הארגונית המטפלת בהעפלה, על-מנת שיוכלו לשתף גם את החוגים, המפלגות והארגונים שלא היו שותפים בה עד כה, לא כמעפילים ובודאי שלא כמארגנים.

הוועדה לכירור דרכי התגובה הפוליטית של היישוב, שנבחרה ב-16 במאוס 1939 על-ידי הוועדה היישובית, ראתה את 'עלייה ב' כ'צו השעה'⁸¹. הוועדה החדשה, שעסקה גם בהיבט הארגוני של עלייה זו, הגיעה מייד למסקנה, כי יש ליצור מוסד יישובי עליון ומצומצם, אשר יתאם את הפעולות בנושא 'עלייה ב' של גופים, כגון הנהלת הסוכנות היהודית, הוועד הלאומי, ונשיאות 'כופר היישוב'⁸². הנהלת הסוכנות היהודית, שאימצה את מסקנות הוועדה, ביקשה להגביר את שליטתה ואת פיקוחה על עלייה זו וחשבה לעשות זאת קודם כל על-ידי ארגון-מחדש של 'המוסד', הכנסת עובדים הנאמנים לה לשורותיו וייעול שיטות העבודה.

משמעות הארגון-מחדש היתה, כי מעתה תיקבענה פעולות העלייה הבלתי-לגאלית לא על-ידי הפעילים עצמם, רובם חברי 'הקיבוץ המאוחד' ואנשי 'החלוץ', אלא על-ידי ההנהגה הציונית והיישובית כולה. וזאת בהתאם לתפיסתה את מהותה, מקומה והשתלבותה של העפלה במאבק הכולל כנגד מדיניות 'הספר הלבן'. בן-גוריון היה מעוניין, שלהנהלת הסוכנות היהודית תהא אחריות ושליטה על פעולות העלייה הבלתי-לגאלית. הוא אף היה מעוניין בהשתלבות חוגי 'הימין האזרחי' במאבקים, מתוך תקווה שהם יתמכרו בתכניותיו. אך אלה, ששאפו להשפעה גדולה יותר בהנהלה הציונית וביקשו לשאת גם באחריות לפעולות, על-ידי שיתופם בגופים קובעי-מדיניות מחד וכניסתם למנגנוני הפעולות מאידך, חששו מהשתלטותו של בן-גוריון כראש הנהלת הסוכנות היהודית על 'המוסד', כפי שקרה כאשר השתלט על ארגון 'ההגנה'⁸³. כמ-כך קיוו הם להבטיח, כי המקורבים להם בחוץ-לארץ יקבלו מקומות באוניות.

התכנית לארגון-מחדש עוררה התנגדות בקרב אנשי 'המוסד', אשר חששו מהפיצול למחלקות והסרכול המנהלי העלול לנכוע מכך, וממינוי אנשים שלא תמיד היו מתאימים, לדעתם, לתפקיד המוצע, וחלקם אף היה חסר כל ניסיון בפעולות שנדרשו. ההתנגדות נבעה גם משיקולים

81 דין וחשבון של ועדת המשנה לשאלות מדיניות (סוכס על-ידי א' כצנלסון) מיום 19 באפריל 1939, אצ"מ. S25/59.

82 ההצעות סוכמו על-ידי אהרן ברט ביום 17 במאוס 1939, שם, שם.

83 על האירגון מחדש של 'ההגנה' והשתלטותו של בן-גוריון, ראה ספר ההגנה, ב', חלק שני, עמ' 1014-1032; ושם, חלק ראשון, עמ' 38-44, 53-55. על האירגון מחדש של 'המוסד' לעלייה ב' ראה בראגינסקי, עמ' 218-228; ראה גם את"ה, ארכיון בן-גוריון, 12 בינוי 1939.

מפלגתיים ומהתחרות בין אנשי 'השמאל החלוצי', ליימין האזרחי, כמו גם מחששם של הפעילים כי הם יידחקו מעמדות-מפתח, והשליטה על הפעולות תישמט מידיהם. אין ספק, שהארגון-מחדש היה מציב את בן-גוריון, בתפקידו כיושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, בעמדת-כוח, שהייתה מגדילה את הסיכוי להגשמת תכניתו לעלייה ג'. אולם כסופו של דבר לא הושלם הארגון-מחדש המתוכנן, בגלל התנגדות אנשי 'המוסד', חוסר תקציבים לפעולות ההעפלה, ופרוץ מלחמת-העולם השנייה.

'ההגנה' וההעפלה

שיתוף הפעולה בין 'ההגנה' ו'המוסד לעלייה' התהדק עוד יותר כאשר מונה באביב 1939 שאול מאירוב, איש המפקדה הארצית של 'ההגנה', לעמוד בראש פעולות ההעפלה. מינוי זה, שנעשה בוודאי ביריעתו ובהשראתו של בן-גוריון, הביא לשורה של מהלכים ומבצעים, אשר נועדו לסייע במאבק למען העלייה הכלתית-לגאלית.

עם פרסום 'הספר הלבן' התעוררו ביישוב לבטים לגבי השאלה אם ארגון 'ההגנה', שעד אז היה מיועד אך ורק להגנת יישובים בפני התקפות של הערבים, ישמש גם כמכשיר מלחמתי נגד מדיניות 'הספר הלבן'. חוגי 'היימין האזרחי' התנגדו לכך, בעוד שתנועת הפועלים ברוכה המכריע קיבלה את דעת הנהלת הסוכנות היהודית, שה'הגנה' צריכה להגן גם על זכויות העם – לא במלחמה נגד הבריטים, אלא אך ורק במלחמה נגד מדיניות 'הספר הלבן'.⁸⁴

ב-3 ביולי 1939 הכירה המפקדה הארצית של 'ההגנה' באופן רשמי – בהתאם להנחיות שקיבלה לכך מההנהגה המדינית – בפעולות ההעפלה ככתחום חשוב של פעילותה.⁸⁵ חמישה ימים לאחר-מכן, ב-8 ביולי 1939, נפתח במסגרת הפו"מ (הפלוגות המיוחדות) של 'ההגנה' קורס 'מי שנמשך כחודשיים'.⁸⁶ מטרתו העיקרית הייתה להכין אנשים לליווי אוניות מעפילים והורדת מעפילים ביישובי החוף.⁸⁷

במסגרת המאבק האקטיבי המזוין בוצעו אף מעשי-חבלה הקשורים להעפלה. בליל ה-7 ביוני 1939 (כחודש לפני פקודת המפקדה הארצית של 'ההגנה' שהזכירה לעיל) התפוצצו שתי פצצות בסמוך למשטרת החוף בסידנא עלי. ב-18 ביולי 1939 קיים בן-גוריון ישיבה עם בכירי 'ההגנה' – דב הוז, יוחנן רטנר, יעקב דורי וישראל גלילי – והורה להם להכין תכניות של תגובה למקרה שהשלטונות ינסו לפעול כנגד מעפילים.⁸⁸ כשלושה שבועות לאחר-מכן ניתן אישור מטעם הפיקוד העליון של 'ההגנה' להטביע את סירת המשמר המשטרית החדשה 'סינבר 2', שעסקה בציד-

84 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 38-44.

85 בפקודה שהוצאה ב-3 ביולי 1939, נאמר: 'לפי החלטת המפא"ר [המפקדה הארצית], הועמד הארגון לשרות עליה ב'... לפיכך אוסרת המפא"ר על חברי הארגון, להשתתף בשרות עליה ב' שלא בפקודת הארגון, שלא באמצעות המפקדים המוסמכים'. את"ה, תיקי מטב"ל. כשבועיים לפני-כן, ב-22 ביוני 1939, כתב בן-גוריון ביומנו: 'מפא"ר החליט להטיל על המחוזות לעזור לעלייה'. ובי-30 ביוני רשם ביומן: 'הארגון מצידו התלוי להגיש עזרה כשידרש'.

86 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 42, 69; באואר (לעיל, הערה 29), עמ' 52. תפקידי הפו"מ כללו, בין השאר, גם אימונים לקראת מבצעי ההעפלה, ואנשיהן השתתפו כפועל במבצעים כאלה.

87 עדות אהרן לישכסקי, את"ה. ראה גם ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 74; שם, שם. חלק שלישי, עמ' 1616 בהערות.

88 יומן בן-גוריון, 18 ביולי 1939.

100/3/24.

Criminal Investigation Department,
Headquarters, Palestine Police,
P.O. Box 850,
Jerusalem.

SECRET

4th May 1939.

Port & Marine,
C.I.D. Haifa,
C.I.D. Jaffa.

Subject: Co-operation with H.M. Ships.

Further to secret circular No: 100/3/6/S dated
April 3rd. 1939.

2. A Destroyer flotilla composed of H.M. Ships "Hero" (flag-ship) "Havock", "Hereward" and "Hotspur" arrived at Haifa on April 29th. to assist the Palestine Government preventive service in patrolling the coast, and preventing the landing of illegal immigrants and contraband.
3. The Commander of H.M. Ships has decided that one destroyer will be on patrol continuously. The destroyer on patrol will communicate by V/T to H.M. Ships in port who will transmit reports to Duty Officer, Haifa C.I.D. (telephone No: 532 Haifa) who, in turn, will dispose of such reports as may be necessary.
4. Reference para. 1 of the instructions to Police contained in my previous circular; Port and Marine will notify H.M. Ships when aircraft are leaving on seaward patrols.
5. Aircraft on patrol will communicate by V/T direct with Haifa CIVIL Airport who have been directed to relay messages to H.M. Ships and Duty Officer, Haifa C.I.D.

DEPUTY INSPECTOR-GENERAL.
C.I.D.

Copy to :- R.A.F.
Nablus District.
Gaza District.
Signals.

תור הכולסת הארץ-ישראלית על שליה פשחנות להסימט העעלה

תור הכולסת הארץ-
ישראלית המקתאם את
פעולות המניעה של
משחנות ופטורלי-אוויר
נגד העלייה הבלתי-
לגאלית, 4 במאי 1939

מעפילים, תוך הוראה מפורשת להימנע ככל האפשר מפגיעה בחיי-אדם.⁸⁹ ואכן זו טוכעה ב-9 באוגוסט, שעה שארבה לספינות-מעפילים בסביבות נתניה. מבצעים אלה של יחידות ה'הגנה', שנעשו באמצעות הפו"מ, נועדו לאותה לשלטונות, כי נחושה ההחלטה להילחם למען הגברת העלייה ארצה, וכי מתקנים שתפקידם למנוע את המשכה של העלייה הבלתי-לגאלית, ייפגעו. פעולות אלה ואחרות אינן מעידות על קבלת תכנית 'מרד העלייה' של בן-גוריון, שכן הן לא התנהלו בהשתתפותם הפעילה של המעפילים. הן הונחו על-ידי הקו של מפקדי ה'הגנה' ופעילי 'המוסד', שאין לערוך פעולות שיש בהן לסכן את חיי המעפילים עצמם, ואולי אף את עצם קיומו של ארגון ה'הגנה'. יחידות ה'הגנה' נחלצו אמנם לעזרת מעפילי האוניות 'פאריטה' באוגוסט 1939 ו'טייגר היל' בתחילת ספטמבר ונכחו בחוף בשעת ההורדה; אך עיקר הפעולה נעשה בספונטניות על-ידי תושבי תל-אביב, וללא כל שימוש בכוח ובנשק.

150

⁸⁹ ייתכן, שפעולה זו תוכננה כדי למנוע את גירוש מעפילי 'קולוראדו'. ב-8 באוגוסט 1939 כתב בן-גוריון ביומנו: 'ישיבה קצרה של ההנהלה, גרינברג, קפלן ואנכי, הסכימו להצעותי על מניעת גירוש עולי "קולוראדו", ונתתי הוראות מתאימות לחיפה'. על 'קולוראדו' ראה לעיל ובהערה 80.

שאלת הנימוק

תכניתו של בן-גוריון להביא ארצה רבבות עולים, בגלוי וככוח, לא היו מבוססות, כי לתנועה הציונית לא היתה יכולת כספית, וממילא גם לא ארגונית, להוציא לפועל מבצע כזה. כל זמן שמנהיגים רבים במוסדות ההנהגה התנכרו למפעל ההעפלה, השפיעה רלות המשאבים על ממדי הפעולה. עד סוף 1938 בא המימון כמעט בלעדית מן 'הקיבוץ המאוחד' ומ'החלוץ', מתשלומי הנוסעים ומתרומות שנתנו 'ידידים' בארצות שונות;⁹⁰ בצ'כוסלובקיה מימנו עלייה זו גם בכספי ה'העברה'.⁹¹ משעה שאומצה מדיניות חדשה, השאלה הכספית אמורה היתה להיפתר על-ידי המוסדות; אולם לא כך היה, ובעיית המימון המשיכה להכביד על העוסקים במלאכה. אמנם עדיין נותרה תקווה מעורפלת, כי למרות כשלוננו של בן-גוריון לגייס כספים בארצות-הברית בינואר 1939, הרי ש'מגביית הגונה באמריקה'⁹² תפתור את בעיות המימון; אולם לעת-עתה בעיות אלה נותרו בעינן.

כך, למשל, ב-30 באפריל 1939 כתב מאירוב (כנראה לגולומב) על תכנית עבודה להעלאת 2,250-3,150 מעפילים תוך כחודש-חודשיים; אולם הכל היה תלוי, לדבריו, בגיוס 'סכומים הגונים' והפרשתם לפעולה זו, הן באמריקה (באמצעות ברל כצנלסון) והן מתוך המילווה, שעליו חשבו להכריז בארץ. הוא הזהיר, כי גם מבחינה כספית, עלולים להגיע בקרוב לקיר אטום, שיחסל את כל הפעולה.⁹³ מאירוב התרעם גם על כך, שכספים מסוימים אשר נועדו ל'עלייה ב' בקשר ל'תכנית הצפון', נלקחו לצרכים אחרים.⁹⁴

ההנהגה הציונית תיכננה באפריל-מאי 1939 גיוס-כספים בהיקף גדול, שנועדו לפעולות שוטפות ולמשימות מיוחדות (עלייה, התיישבות, הגנה וודאי גם 'עלייה ב'). וייצמן הביע את נכונותו לנסוע בשבוע הראשון של יוני לצפון-אמריקה, כדי לגייס שם כספים. במברק ששלח ב-22 במאי 1939, הוא ביקש לברר את סיכויי ההצלחה. כעבור שבוע השיבו לו, כי הזמן אינו מתאים לכך.⁹⁵ גם פנייתו של בן-גוריון ב-24 במאי 1939 ליושב-ראש ההסתדרות הציונית בארצות-הברית, הרב שלמה גולדמן, לגיוס 7000 לא"י בחישוב שבועי, כסיוע להעלאת 50,000 יהודים (אלף איש כל שבוע), לא נענתה.⁹⁶

בן-גוריון, אשר דן בראשית יוני עם ה'פעילים' באפשרות להגדיל את ממדי העלייה, הבין כי כלי השקעות-הון, גם כשביל סידורים כחוץ לארץ וגם כשביל סידורים בארץ, קשה להמשיך את העבודה, וכי ההנהלה תידרש להקציב סכומים גדולים לרכישת סירות ולהתקשרות עם בעלי-

90 הכינוי 'ידיד' ניתן לברנרד כהן מלונדון, אחד התורמים הגדולים למפעל ההעפלה, שביקש להיות עלום-שם. על בעיות המימון ראה כראגינסקי, עמ' 57, 108, 129, 134, 140, 167, 219-228.

91 ראה: פ' מרץ, 'העברה הצ'כית' – הצלה כשעת צרה', י"פ ולטש, פרג וירושלים, עמ' 167, 168, 172, 173. ה'העברה' או ה'טרנספר' – הסכם עם השלטונות הנאציים על העברת כספים, רכוש וסחורות של אנשים פרטיים, שגבר בארצות שהיו תחת השלטון הנאצי, אל ארצות אחרות, כדי להציל רכוש וכספים אלה.

92 מכתב מאירוב לברל כצנלסון מיום 23 באפריל 1939, אמ"ע, קרטון 44, א, תיק 7.

93 מכתב מאירוב אל גולומב מיום 30 באפריל 1939, א' מילשטיין, קרמן וחברתו: ביוגרפיה של יוסף ברפל, תל-אביב תשל"ה, עמ' 108-109.

94 מכתב מאירוב לברל כצנלסון מיום 2 במאי 1939, את"ה, 2174. 'תכנית הצפון' – תכנית לעלייה בלתי-לגאלית מהולנד, בלגיה וגרמניה. האותיה 'דורה' נרכשה לפעולה זו בכספים שנאספו בעזרת חיים וייצמן. ראה: גיורא יוספטל: חייו ופועלו, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 20.

95 שרת, יומן, ד, עמ' 305.

96 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 78; שם, שם, חלק שלישי, עמ' 1617 בהערות.

במחנה עולים בלטר-
לגאליים בגבעת מיכאל
שליד נס־ציונה, 1939

אוניות.⁹⁷ בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה ב־5 ביוני 1939, התקבלה החלטה על עריכת מגבית מיוחדת לצורכי עלייה בארץ ובגולה, ועל מתן הלוואה של 25,000 ליש"ט על חשבון ההכנסות.⁹⁸ אולם כבר בישיבת ההנהלה שהתקיימה ב־11 ביוני הודיע בן־גוריון, כי קיבל מאליעזר קפלן, גזבר הסוכנות היהודית, ששהה אותה עת בחוץ־לארץ, תשובה שלילית בעניין הלוואה. באותה ישיבה הוחלט להטיל על הוועדה שהורכבה במיוחד לצורך זה, לברר את שאלת גיוס הכספים על־מנת להביא הצעות מעשיות להנהלה בישיבתה הקרובה.⁹⁹ בוועדה מסר ד' בהרל, מנהל מחלקת הכספים של הסוכנות, סקירה על המצב הכספי, לפיה יגיע גרעון התקציב הרגיל של הסוכנות לכ־60 אלף לא"י. לכן הוא לא ראה כל אפשרות להעמיס עוד הוצאות על חשבון תקציב זה. דובקין הציע, בניגוד לדעתו של קפלן, להקציב 20,000 לא"י, ובן־גוריון הציע לזקוף הסכום לחשבון התקציב לשנת ת"ש. בישיבת הנהלת הסוכנות שהתקיימה ב־13 ביוני 1939, הוחלט אמנם להטיל על הגזברות להשיג הלוואה של 20,000 לא"י לצורכי עלייה.¹⁰⁰ בן־גוריון הסכים להלוות

97 יומן בן־גוריון, 3 ביוני 1939.

98 שם, 5 ביוני 1939.

99 ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 11 ביוני 1939, אצ"מ.

100 ישיבה ביום 13 ביוני 1939, שם. בן־גוריון הוא שמסר את סקירתו בהרל ואת הצעותיהם של דובקין וקפלן.

להנהלת הסוכנות היהודית 5,000 לא"י לתקופה של שלושה חודשים מקרן מיוחדת שלו; לכן צריכה היתה הגזברות להשיג רק 15,000 לא"י.

לפעולה כה חשובה ורחבת-ממדים הוקצבו אפוא בקרשי 20,000 לא"י, ואמנם הפער בין מספרי העולים הגדולים בהם נקב בן-גוריון באותה עת, ובין הסכום הקטן שחשבו להקציב לארגון עלייה זו מצביע על כך, כי בן-גוריון, וכנראה גם רוב חבריו, טרם גיבשו את מחשבותיהם בעניין עלייה ב' וממדיה. ללא גיוס של סכומים הרבה יותר גדולים, לא היה סיכוי למימוש תכניתו של בן-גוריון לעלייה ג'.

בן-גוריון נאלץ להשליך את יהבו על הקונגרס הציוני, שאמור היה להתכנס באמצע אוגוסט. שם הוא ביקש להעביר החלטה, שהתקציב הציוני כולו יהיה תקציב פוליטי-מלחמתי, אשר שליש ממנו – 200 אלף מתוך 600 אלף לא"י – יוקדש לעליית כמה רבבות צעירים, בקצב של 10,000 בכל חודש. אם העולים עצמם ישתתפו בהוצאות העלייה מהונם, אזי יוכלו, לדעתו, להעלות ארצה כ-200 אלף יהודים – את כל הרזרבה של "החלוץ" וסתם נוער. בן-גוריון, שחשש עתה מפני התפרצות מלחמה עולמית בקרוב, הביע דעתו, כי מציאותם או אי-מציאותם של עוד כמה עשרות אלפי צעירים בארץ עלולה לקבוע את גורלנו, הן בגלל תוספת הכוח והגדלת כושר ההתגוננות שעשויים הם להעניק ליישוב היהודי בארץ-ישראל, והן מפני שעלייתם תהווה גורם חשוב בשבירת המדיניות של 'הספר הלבן'.¹⁰¹

תכניתו של בן-גוריון במבחן הקונגרס הציוני הכ"א

הקונגרס הציוני הכ"א שנפתח ב-16 באוגוסט 1939 בזעבה, התכנס כדי להשמיע את דברו נגד המדיניות הבריטית החדשה וגזירות 'הספר הלבן' ולזעוק את זעקתם של היהודים הנמצאים תחת השלטון הנאצי ושל יהודי פולין הנחונים אף הם בלחץ ובסכנה. הוא נועד להתוות דרכי-פעולה חדשות ופתרונות מעשיים לקראת העתיד. הדיונים התנהלו בצל האווירה הקשה של משבר, מבוכה ותוסר-אונים, ומתוך תחושה כבדה של ערב מלחמה עולמית. היה זה הקונגרס הציוני הראשון שדן בפומבי בשאלת העלייה הבלתי-לגאלית. אמנם כל הדעות השונות הובעו כבר בחודשים שלפני-כן, ולעתים אף ביתר חריפות, אולם החידוש העיקרי היה בכמה הרמה שעליה הושמעו הנאומים וההצהרות, אשר זכו לתהודה רבה. כל הנציגים מארץ-ישראל תמכו בעלייה הבלתי-לגאלית המיכה מלאה, ודעותיהם נחלקו רק בדבר מהותה, היקפה ודרכי הפעולה. לעומת זאת, היו בין הנציגים מארצות הגולה, ובעיקר מארצות-הברית, אנשים ששללו מכל וכל דרך זו של מאבק.

סיעת העבודה העולמית התכנסה כבר ב-15 באוגוסט 1939 על-מנת לגבש עמדה אחידה והופעה מלוכדת בקונגרס. הדיון הנוקב כסיעה כשאלת העלייה הבלתי-לגאלית נמשך ימים אחדים, ובמרכזו עמדה שאלת השימוש בכוח.¹⁰² בן-גוריון פתח את הדיון בהצגת שאלות אחדות:

101 פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י מיום 5 ביולי 1939, אמ"ע; באותו יום רשם בן-גוריון כיומנו: גם אם לא נדע עדיין מה יעשו העולים בארץ, סכנת הרעב היא פתוחה מסכנת המלחמה.

102 המידע שלהלן על ישיבות סיעת העבודה בזעבה מופיע בדיעות פנימיות של מזכירות הוועד הפועל של 'הקיבוץ הארצי', ארכיון 'הקיבוץ הארצי', מרחביה. הישיבות ב-15-16 באוגוסט, גליון 86 (23 באוגוסט 1939); הישיבה ב-18 באוגוסט, גליון 88 (30 באוגוסט 1939); הישיבה ב-19 באוגוסט, גליון 89 (31 באוגוסט 1939).

באיזה אמצעים להילחם? בעד מה להילחם? מה תהיה דרכנו כאשר נצטרך לבוא לידי התנקשות עם הממשלה? ... מה יהיה כאשר השלטונות יחזירו את העולים קצתם או כולם? ישנם חברים אשר סבורים כי בלי כוננתנו והחלטתנו להילחם — גם ככוח מזוין נגד כוח מזוין — תהיה מלחמתנו אבודה.

הוא חוזר על דעותיו המוכרות אולם הפעם ביתר פירוט והדגשה: 'יש יהודים — ואני בתוכם — שחושבים שאם יהודים יתנגדו בתוקף, יחוסל הספר הלבן, קשה להגיד מתי זה יתגשם, אולם זה יבוא ... העלייה הזו היא פוליטית'. בן-גוריון הבהיר, כי 'העלייה אינה נגמרת עם ההורדה בחוף, שהרי העולים זקוקים גם לסידור כלכלי בארץ.

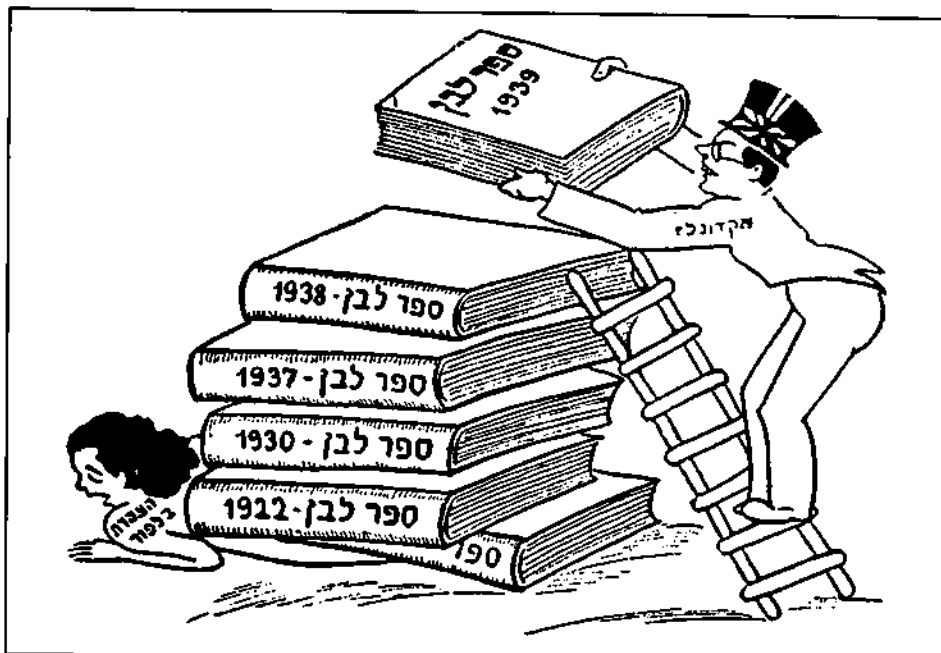
משה שרתוק הביע הסכמה מלאה עם הניתוח המדיני של בן-גוריון ועם הקו והמסקנות שלו, אולם הוא לא רצה ליזום התנגשויות, מאחר שראה בשימוש בכוח אמצעי שחייבים להשתמש בו רק במקרים מיוחדים. הוא השתדל לגשר בין עמדתו הקיצונית של בן-גוריון לעמדת המתונים. הנציג המובהק של הקו המתון היה אליעזר קפלן, שניסה לשכנע את שומעיו בחוסר התחלת ובסכנות הטמנות בהצעותיו של בן-גוריון. הוא חשש, כי מימושן של הצעות אלו עלול לגרום להוצאות גדולות כבר בראשית המאבק, ולאחר-מכן להשאיר את התנועה הציונית ללא אמצעים ומשאבים מספיקים וללא כל יכולת להמשיך. לכן העמיד במרכז דבריו את שאלת היכולת להגשים את החכניות. ברל כצנלסון הדגיש, כי הוא 'מחשיב היום כל אניה ... גם מבחינת הפגנה פוליטית... הכוננות למלחמה שנתגלתה בזמן האחרון כדוגמת ההפגנה בחיפה [24 באפריל 1939], הביאה לנו כבר הישגים פוליטיים חשובים, הרי משום כך חדלו גם להחזיר אתיות מעפילים מהארץ. אמנם גם הוא ראה את העלייה הכלת-לגאלית כמסייעת במאבק המדיני, אך נראה שהתנגד לשימוש בכוח ודגל בהתנגדות פאסיבית לשלטונות, במקרה שינסו למנוע בכוח את העלייה.

בריון הממושך הובעו אפוא דעות שונות, אך הכל ראו בעלייה ב' דרך נאותה למאבק ב'ספר הלבן' וכלי הכרחי להצלת יהודים מאירופה. אולם בגלל לחץ הזמן לא נתקבלו בו כנראה כל החלטות.

בישיבת הוועדה המדינית שנערכה ב-21 באוגוסט 1939 הזהיר בן-גוריון, כי אם לא ילחמו נגד 'הספר הלבן', יש חשש 'שהוא יוגשם בצורה הרבה יותר חריפה מאשר הוא נכתב'. קיים לחץ ערבי ההולך וגובר, ובריטניה החוששת מההתפתחויות הפוליטיות בעולם, מעוניינת עד מאוד לפייסם. לכן אין, לדעתו, להסתדרות הציונית ולעם היהודי ברירה אחרת אלא לרכוש אונים, לחנך מלחים, לאסוף אמצעים אנושיים וכספיים גדולים 'וגם מסירות נפש', ולארגן עלייה בלתי-לגאלית גדולה, בהיקף של כמה אלפים כחודש.

יש יהודים בארץ ישראל שימסרו את חייהם ולא יתנו לגרש את אחיהם מהארץ ... הם ילחמו בנשק ... זוהי הדרך היחידה להילחם נגד 'לא עלייה' ... אם יהיה צורך בכך נגן על העולים בנשק ביד, יש לנו יהודים הרוצים ומוכנים לכך ... נחוצים לזה אמצעים כספיים גדולים וגם מסירות נפש רבה.¹⁰³

103 פרטוקול ישיבת הוועדה המדינית של הקונגרס הציוני ה-25, אצ"מ, S25/441. הפרוטוקול אינו מלא. הדיונים נמשכו כנראה גם לאחר ה-23 באוגוסט, אולם חלק זה של הפרוטוקול אינו בנמצא. רוב המשתתפים המוכרים בפרוטוקול המצוי, נמנים עם המתונים.

‘הספר הלבן 1939’ – קריקטורה מאת י’ אדרי, ב’המשקיף’, 12 במאי 1939

עמדתו של בן-גוריון זכתה בוועדה המדינית לתמיכה מלאה רק ממנחם אוסישקין, בעוד שנחום גולדמן תמך בה כללית. עמדתו של פרופ’ וליג ברודצקי אופיינית להיסוסי המתדיינים. הוא הצדיק את בן-גוריון, שהעמיד את הכעיה כמלוא חריפותה; אך את תכניתו ראה כהצעה לטווח ארוך. לדעתו, יש לבחון את התכנית משתי נקודות-מבט – זו של זמן שלום וזו של תקופת מלחמה: אולי שוכח בן-גוריון שביום מן הימים ולא מן הרחוקים יכולה לפרוץ מלחמה... אני בעד מלחמה נגד הספר הלבן ובעד מלחמה אקטיבית... אני מקבל את הפרינציפ שעלינו להילחם בספר הלבן בכל האמצעים העומדים לרשותנו, אבל השאלה איך להעביר ולהגשים מלחמה זו, עלינו לבדוק לפי המצב עכשיו ולאור המחכה לנו בעולם... מה אפשר לנו לעשות כעת ולעשות באופן כזה שכשעת המלחמה העולמית לא תהיה אנגליה מסופקת אף רגע, ולא תפקפק אם היא יכולה לבטוח ביהודים.

בעמדה המתונה, אותה ייצג וייצמן, תמכו בוועדה המדינית נציגים מהימין, מהמרכז ומהשמאל הקיצוני. היו כמתונות זו כמה גוונים. משה קלינבאום (סנה), נציג התאחדות הציונים הכלליים מפולין, שהיה יד ימינו של יצחק גרינבוים, הזהיר בוועדה (בדומה לזכריו במליאת הקונגרס שלושה ימים לפני-כן), כי יש להקפיד על כך שהמאבק נגד ‘הספר הלבן’ לא ייהפך למאבק נגד בריטניה עצמה.

משה ארם וזרובבל, נציגי ‘פועלי ציון שמאל’, תמכו בעלייה הבלתי-לגאלית. ארם התנגד לדרכו הקיצונית של בן-גוריון, שצידדה בייזום התנגשויות; וזרובבל התנגד לתכנית המרד: ‘כרגע

אסור לנו לבוא אל ההמונים ולומר להם שהדרך היחידה במצבנו זה הוא המרד, כי אילו היינו יכולים לבוא ולומר זאת, היינו דנים את עצמנו לבידוד, כיטו עלינו כעל גיבורים הירואיים, אבל לא יותר מרגע'.

חשיבות מיוחדת נודעה לדבריו של אבא הלל סילבר.¹⁰³ בגלל מורת הרוח שעוררו דבריו במליאה, סילבר ראה צורך להסביר את עמדתו בוועדה המדינית ולפרט את נימוקי הסתייגותו מ'תכנית בן-גוריון', שכל-כך היה בטוח בכשלונה (הוא הביע תקוותו שלא יכנוהו בגלל זאת – 'אנטי ציוני'). הוא סבר, כי רובם המכריע של יהודי ארצות-הברית אינו מוכן להילחם בכריטינה, 'הידיד האחרון שנותר לעם היהודי'. אם – בהתאם להלך הרוח השורר בקונגרס – יוחלט בכל זאת על ארגונה של עלייה בלתי-לגאלית בהיקף רחב, ביקש הוא, כי ינתן לו להבטיח ליהודי ארצות-הברית, שהכסף אשר אסף שם לא יוקדש לפעולה זו. לדעתו, אין ולא יהיו לתנועה הציונית האמצעים הכספיים הדרושים לבצע תכניות של הבאת ארבעים עד חמישים אלף יהודים ארצה, ולשכור בכך את מדיניות 'הספר הלבן'.

פליכס רונבליט (פנחס רוזן), נציג 'אחדות העם',¹⁰⁴ חשש שיימצאו בארץ אנשים אשר יתחילו לירות כאשר יגרשו עולים. הוא גם חשש לתוצאות המדיניות (חיצוניות ופנימיות) שעלולות להיות לפעולה, אשר תצא משליטת ההנהגה הציונית; כי 'אם אנחנו נירה, יהיו לכך השלכות פוליטיות חמורות ביותר'.

כסופו של דבר, היה הקונגרס הציוני הכ"א מאכזב ביותר. לא סוכם בו עניין התקציב הנדרש לפעולות ההעפלה, ולא ניתנה בו החיפה הגדולה, לה ציפו.¹⁰⁵ הקונגרס דחה אמנם את מדיניות 'הספר הלבן',¹⁰⁶ אך ההחלטה נוסחה בצורה פורשת ומעורפלת: 'רכבות נודדים נישאים על ספינות תועות... הקונגרס שולח להם דברי שלום ועידוד ומבשר להם מחדש את תקוותה של הגולה היהודית – קוממיות האומה העברית במולדתה!'¹⁰⁷ יתר-על-כן, קונגרס זה לא התווה מדיניות חדשה ולא קיבל החלטות מהותיות ואופרטיביות כל שהן (כנראה גם לא חסויות) בנושא העלייה הבלתי-לגאלית. לאחר היוודע דבר כריתת ההסכם בין גרמניה לרוסיה, מיהרו חלק מהצירים לחזור לארצם, והקונגרס נסתיים מוקדם יותר משתוכנן.

הקונגרס הציוני הכ"א סימן את סיומה של תקופה אחת, זו של 'הציונות המתונה'; אולם הטון המלחמתי החריף שהושמע בו, נבלע כרעמי מלחמת-העולם השנייה, שפרצה מייד עם סיומו. בן-גוריון אימץ עתה סיסמה חדשה, שהיה כה שילוב של מדיניותו עד כה עם מדיניות חדשה, שהיתה עתה כורח המציאות החדשה: 'עלינו לעזור לצבא [הבריטי הנלחם בנאצים] כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו לעמוד נגד הספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה'.¹⁰⁸

103 * כאותה עת נציג התאחדות הציונים הכלליים וממנהיגיה של הסתדרות ציוני ארצות-הברית.

104 סיעה זו היתה בקונגרס חלק מהתאחדות הציונים הכלליים.

105 בחקציב הכולל שהוגש – 720,000 לא"י – רק 150,000 יועדו לעלייה והכשרה. זהו סכום קטן ביותר, אפילו אם מקובל שכתקציב הגלוי אי-אפשר להכניס סכומים ל'עלייה ב'. לא היה כנראה תקציב נוסף (חשאי). היה אפילו ספק אם ניתן לגייס את התקציב של 720,000 לא"י.

106 פרוטוקול הקונגרס הציוני הכ"א, עמ' 227 ואילך, הצעות הוועדה המדינית.

107 שם, עמ' 249.

108 אביזוהר (לעיל, הערה 15), עמ' 58, וראה שם, הערה 131.

סיכום

עד סוף שנת 1938 שאף בן-גוריון לשיתוף-פעולה עם השלטון הבריטי. הוא האמין, כי תכנית החלוקה, שעליה המליצה ועדת פיל, אכן תבצע; כך יהא אפשר להביא יהודים ללא הגבלה אל המדינה היהודית, שתקום. דעתו היתה, כי העלייה הבלתי-לגאלית עלולה להזיק לרקמת היחסים עם השלטונות, להכשיל את תכנית החלוקה ולפגוע בממדי העלייה הלגאלית. אולם לכשנוכח, באוקטובר-נובמבר 1938, כי הממשלה הבריטית מנסה להתחמק מביצוע תכנית החלוקה, וזאת בשעה שמצבם של היהודים באירופה מחמיר, שינה בן-גוריון את דעתו. הוא קרא ל'מרד עלייה' ול'ציונות לוחמת'. לפי תכניתו, היה צורך ב'עלייה ג' – עלייה בלתי-לגאלית המונית וגלויה, תוך שימוש בכוח מזוין בשעת הצורך – שתהווה אמצעי פוליטי עיקרי במאבק נגד המדיניות הבריטית.

התכנית של בן-גוריון היתה נועזת ביותר, אולם היא נתקלה בהיסוסים ובהסתייגויות מצד אנשי ההנהלה הציונית וחברי מפלגתו, שלא נתנו לו גיבוי פוליטי. גם מפקדי ה'הגנה' וראשי המוסד לעלייה ב' לא תמכו בו. הם חששו, שהתנגשויות בכוח עם הבריטים עלולות לפגוע בארגון ה'הגנה' עצמו וכתוצאה מהעפלה. הפעילים שבשטח העדיפו כרוכם עלייה חשאית ובטוחה, על-פני עלייה המשמשת אמצעי במאבקים פוליטיים.

אמנם צירי הקונגרס הציוני הכ"א התפזרו לפני סיומו המתוכנן בגלל אימת המלחמה המתקרבת, ולכן אין לדעת איזו החלטה היתה מתקבלת בו לגבי תכניתו של בן-גוריון; אולם עובדה היא, שהקונגרס לא אישר את התכנית, וממילא לא את התקציב הדרוש להגשמתה. המאבק לעלייה הבלתי-לגאלית לא פסק בתקופת מלחמת-העולם השנייה והתחדש ביתר שאת עם סיומה. אז גם התממשה במידה מסוימת תכנית 'מרד העלייה' של בן-גוריון, כאשר עשרות אלפי מעפילים חתרו ארצה בעשרות אוניות, לעתים תוך הפעלת כוח מזוין. ואכן, תנועת ההעפלה האדירה הזאת היוותה גורם חשוב ביותר במאבק הפוליטי נגד בריטניה ערב הקמת מדינת ישראל.

